

SIBE KVESIĆ

DALMACIJA

U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

ZAGREB

1960

Naslovnu stranicu izradio:
BORIS DOGAN

*Posvećeno 20~godišnjici
Narodnog ustanka*

PARTIJSKA ORGANIZACIJA U DALMACIJI U GODINAMA PRED DRUGI SVJETSKI RAT

Pred Drugi svjetski rat Komunistička partija, organizator i rukovodilac Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji, imala je svoje najjače pozicije u dalmatinskim gradovima i duž dalmatinskog obalnog pojasa, gdje je živio najveći dio radničke klase. Najjače partijske organizacije djelovale su u Splitu, Šibeniku i industrijskom bazenu Solina i Omiša. Borba radničke klase industrijskih centara protiv kapitalističke eksploatacije prenosila se i na obližnje predjele, na primorske varošice i sela, gdje su i siromašni seljaci i zanatlije bili isto tako neštedimice podvrgnuti surovoj kapitalističkoj eksploataciji. Tako se u predratnim godinama i u ovim predjelima počeo brže širiti pokret radnih ljudi za njihova prava. S njim su nikle i nove partijske organizacije, iako su one tamo ponegdje već dotada djelovale. Najjače partijske organizacije ovog područja djelovale su u Makarskom Primorju, na otocima Hvaru, Korčuli i Visu, u Zatonu i Vodicama kraj Šibenika, Biogradu i u Velikom i Malom Ižu. U unutrašnjosti Dalmacije, u takozvanoj Dalmatinskoj Zagori najjača partijska organizacija postojala je u Sinju i u selu Glavicama kraj Sinja. Nekoliko organizacija djelovalo je i u pojedinim selima Sinjske Krajine i po jedna organizacija u Kninu, Drnišu i rudniku Siverić. U drugim dijelovima Dalmatinske Zagore Partija — ako se izuzme mali broj njenih

simpatizera — nije imala svojih organizacija, zbog čega je i njen utjecaj na široke mase tih predjela bio neznatan.

Da bi se uočili pravi razlozi, zbog kojih Partija nije već u to vrijeme proširila svoj utjecaj i stvorila svoje organizacije na području cijele Dalmacije, treba se vratiti nešto unatrag, u 1937., 1938., i 1939. godinu. To su bile godine, u kojima je Komunistička partija Dalmacije proživljavala ozbiljnu unutrašnju krizu. U njenim redovima vodila se ogorčena frakcionaška borba, koja je razjedala njene redove, rušila Partiji ugled u očima širokih radnih masa.

Partijsko rukovodstvo u Dalmaciji na čelu s Jelaskom, Marićem i Baljkasom vodilo je politiku likvidacije Partije, politiku njenog stapanja u Stranku radnog naroda.¹

Ova grupa otvoreno se suprotstavljala direktivama CK KPJ, naročito na pitanju izgradnje partije lenjinskog tipa. Oni su bili protiv izgradnje partijske organizacije na principu ćelija, a svoju djelatnost usmjerili su na Stranku radnog naroda, u kojoj su članovi KP kao partijska frakcija u stranci, trebali provoditi politiku Partije. Jelaska se protivio izgradnji organizacije na principu ćelija, jer po njegovom, dok postoje ćelije, zatvori će, uslijed provala, biti uvijek puni komunisti. Po Jelaski, da bi netko bio član Partije, nije trebao pripadati nikakvoj osnovnoj organizaciji, već je bilo dovoljno, da učestvuje u akciji, koju organizira rukovodstvo.

Pomenuta grupa se ponašala, kao da je Partija njihova lična svojina, pa su i forme rada organizacije primjenjivali prema takvim shvaćanjima ignorirajući direktive CK KPJ i CK KPH na ovom pitanju. U partijskom rukovođenju vrlo važnu ulogu igrale su lične i rodbinske veze, tako se u Partiji tokom vremena bila razvila familijarnost do mjere, koja je sputavala unošenje discipline i odgovornosti u partijski rad.

Na taj način onemogućavao se razvoj mladih kadrova, koji su svoju revolucionarnost i odanost Partiji bili pokazali u nizu surovih okršaja, koji su u to vrijeme vođeni sa žandarsko-policijskim reži-

¹ SEN formirana je na inicijativu CK. Ona je u Splitu i Dalmaciji formirana 1937. Najprije je djelovala ilegalno, a zatim legalno. U Dalmaciji je ubrzo postala jedna od najmasovnijih organizacija uopće. Takav njen razvoj učinio je, da je partijski rad bio skoro posve zapostavljen, a navodio je partijske rukovodioce na ideju (kasnije i na akciju), da se Partija zamijeni SRN. Taj proces zamjenjivanja Partije Strankom radnog naroda zaustavili su u Dalmaciji tokom 1939. i 1940. godine CK KPJ i CK KPH.

mom. Drug Tito, govoreći o tome u svom referatu na V. zemaljskoj konferenciji: rekao je: »Ti ljudi su hotimično zanemarivali odgajanje novih rukovodećih kadrova, te danas poslije 20 godina opstanka naše Partije mi u Dalmaciji najviše oskudijevamo u dobrim i rukovodećim kadrovima.«

Pored toga tadašnje partijsko rukovodstvo za Dalmaciju vodilo je politiku diferencijacije među pojedinim krajevima. Tako se smatralo, da nije od naročite koristi za Partiju prodirati u sela Dalmatinske Zagore, jer tamo nema proletarijata. U skladu s tim pridavala se važnost partijskom radu samo u rajonima s razvijenom industrijskom proizvodnjom i primorskim krajevima, koji su gravitirali tim rajonima.

Međutim znatan broj seljaka "Dalmatinske Zagore dolazio je na rad u industrijske bazene u Primorju. Tamo su ti seljaci radili kao sezonski, a dijelom i kao stalno zaposleni radnici. Partiji se tako pružala mogućnost, da njih, koji su živjeli u sredini takve revolucionarne radničke klase, kao što je bilo radništvo primorskih industrijskih centara, preodgoji i preko njih zasadi sjeme naprednih ideja u sela Dalmatinske Zagore. Ali tadašnje partijsko rukovodstvo u Dalmaciji nije tako stvari uzimalo. Ono je podcjenjivalo ulogu siromašnog zagorskog seljaka u općoj borbi radnog naroda za bolji život.

Za takvo shvaćanje tadašnjeg PK karakterističan je slučaj spora među radnicima u tvornici cementa u Majdanu kraj Solina u januaru 1938. godine. Te zime vladala je cementna kriza, i vlasnik je bio otpustio jedan dio radnika. Kako je revolucionarna svijest solinskog proletarijata bila na znatno višem stupnju od svijesti radnika iz Dalmatinske Zagore, vlasnik tvornice otpustio je radnike iz Solinskog bazena, a na poslu zadržao ove druge. Nastala je bila situacija, u kojoj su radnici Solinskog bazena negodovali ne samo protiv vlasnika tvornice, već i protiv radnika Zagoraca, smatrajući, da su ih oni istisli s posla.

U takvoj situaciji klasni je neprijatelj izbacio parolu: »Van s fureštima.« Nezaposleno radništvo prihvatilo je ovu parolu, te je zaprijetila opasnost međusobnog radničkog sukoba.

Kad je Mjesni komitet Partije Solin zatražio od Pokrajinskog komiteta, da mu pomogne riješiti nastalu situaciju, dobio je odgovor da se podrži ova parola, jer treba pomoći radništvu Solinskog bazena. koje je uz Partiju, dok Partija u Zagori ionako nema šta da

izgubi. Međutim, MK Solin nije poslušao takav savjet Pokrajinskog komiteta, već je izbacio parolu: »Svi radnici na posao«. Pod¹ tom parolom Partija je povelala radnike u štrajk, i poslodavac je poslije četveromjesečne štrajkaške borbe bio prisiljen da sve radnike vrati na posao. Takva politika tadašnjeg partijskog rukovodstva bila je Komunističkoj partiji u Dalmaciji nanijela velike štete.. Govoreći o tome na II. kongresu KPH, Vladimir Bakarić je u svom izvještaju rekao: »Politika ove grupe dovela je do takve protuslovnog situacije u Dalmaciji, da je 1938. godine ondje bio usprkos velikom utjecaju Partije na najšire mase, utjecaju, koji je bio sigurno u Hrvatskoj najveći, upravo smiješno mali broj članova Partije — svega oko 400.«

Međutim i pored takvog starrja u rukovodstvu Partija je imala velik utjecaj u narodu, u prvom redu među radnicima. Treba istaći, da se frakcijska borba vodila uglavnom u Splitu, dok su partijske organizacije u ostalim područjima u svojoj velikoj većini ostale van domašaja i utjecaja frakcionasa. U svom referatu na V. zemaljskoj konferenciji drug Tito je u vezi s ovim rekao: »Pokazalo se i to, da su prilike bile zatrovane uglavnom u Splitu, a da je u ostaloj Dalmaciji bilo stanje zdravo, partijski kadar discipliniran i odan«

Ako se ovo ima u vidu. lako se može razumjeti činjenica, da je Partija baš 1938. i 1939., t. j. u jeku najžešćih frakcijskih borbi pokrenula i vodila radničku klasu u niz velikih štrajkova, u velik broj demonstracija i drugih političkih akcija, koje su rezultirale otvorenim, često i krvavim sukobima sa žandarsko-policijskimiT aparatom vladajuće buržoazije.

Tako je u industrijski razvijenim područjima Dalmacije u/ 1937. i 1938. godini bio proveden niz štrajkova. Njih je organizirao URS, u čijem su rukovodstvu redovito bili i rukovodioci KP.

Početkom 1937. godine HRS-ov sindikat, da bi predusreo podnošenje novog, za radnike povoljnijeg kolektivnog ugovora od strane URS-ovog sindikata, u dogovoru s upravom cementnih tvornica Solinskog bazena podnosi svoj nacrt novog kolektivnog ugovora sa znatno blažim zahtjevima poslodavcu. To očito izigravanje radničkih interesa navelo je radnike, da stupe u štrajk, u kojem solidarno učestvuju radnici jednog i drugog sindikata.

Štrajk je otpočeo 31. januara i završio se tek u aprilu. Nekoliko mjeseci odolijevala je radnička klasa Solinskog bazena svim maki-nacijama vlasnika tvornica i rukovodstva HSS-a u pokušaju, da se

štrajk slomi. Kad im to nije uspjelo, vlasti su po nalogu rukovodstva HSS-a uhapsile komuniste, koji su se nalazili na čelu štrajkaša, a sam štrajk proglasili ilegalnim. U isto vrijeme učinili su neznatne ustupke radničkim zahtjevima.

U nastaloj situaciji štrajk je bio obustavljen. Međutim, on je za borbu radničke klase čitave Dalmacije imao ogroman značaj. Tromjesečna borba radnika cementne industrije Solinskog bazena izazivala je duboke simpatije radnika širom Dalmacije, kalila radničku klasu za nove okršaje, koji su bili na pomolu.

U ljeto 1937. godine u Šibenik je došao fašist Ljotić. On je u Narodnoj kafani na Poljani organizirao zbor pristaša svoje stranke. Komunisti u Šibeniku okupili su se pred kafanom i počeli demonstrirati protiv Ljotića i fašizma. Demonstrantima se začas priključila masa antifašistički raspoloženih građana. Na prozore dvorane, u kojoj su zborovali Ljotićevci, osula se kiša kamenja i svega, što je demonstrantima došlo pod ruku. Nitko se od Ljotićevaca nije usudio da pomoli glavu, već su u pomoć zvali žandare i policiju. Demonstranti su se policiji i žandarima suprotstavili i tukli ih kamenjem. U žestokom sukobu, do kojeg je došlo, ubijen je radnik Drago Belamarić, a više njih bilo je ranjeno.

Vladajuća klika bivše Jugoslavije već u 1938. godini sve više se vezivala uz fašističke zemlje. Sve je češće dolazilo do obostranih uzajamnih dodira, koji su manifestirali te veze i suradnju. Tako je u ljeto 1938. godine u Šibenik doplovila eskadra ratnih brodova fašističke Italije, upriličujući posjet bazi jugoslavenske ratne mornarice. Mornari sa tih brodova odlazili su u propagandne izlete u okolna primorska mjesta. Na poticaj komunista omladina je mornare sa fašističkih brodova istjerala kamenjem iz svojih mjesta.

U 1938. godini Partija je u Šibeniku uspjela da izvjestan broj organiziranih radnika komunista uvuče u sindikalnu organizaciju HRS sa ciljem, da se partijski utjecaj proširi i na radnike organizirane u tom sindikatu. Iako Partiji nije pošlo za rukom da u znatnijoj mjeri utječe na djelatnost i odluke HRS-a, ipak zahvaljujući komunistima u HRS-u, desničarski elementi iz redova te organizacije nikada nisu uspjeli da rukovođenje HRS-om uzmu u svoje ruke. Zahvaljujući utjecaju komunista u HRS, redovito je prilikom štrajkova — bez obzira da li ga je proveo jedan sindikat ili drugi — dolazilo do međusobnog materijalnog ispogaganja radnika organiziranih u oba sindikata.

LUČKI RADNICI U METKOVIĆU ŠTRAJKUJU

Početak juna 1938. godine izbio je štrajk pet stotina obalnih radnika u Metkoviću. Krajem maja jedna radnička delegacija podnijela je poslodavcu zahtjev, da se dotadašnji sistem plaćanja po dnevnicu, koji je omogućavao neograničenu eksploataciju promijeni plaćanjem po satnici. Kada je poslodavac odbio zahtjeve radnika, oni stupaju u štrajk. Da bi što više izdržali u svojoj borbi, radnici organiziraju štrajkašku kuhinju.

Štrajk obalnih radnika u Metkoviću naišao je na široku podršku jednog dijela seljaka okolnih sela, koji radnicima u danima štrajka donose hranu. Poslije 5 dana trajanja štrajka poslodavac je radnicima povisio dotadašnje nadnice za 30%, ali nije pristao, da ih plaća po satnici. Radnici su prihvatili tu povišicu i vratili se na posao. Međutim oni su bili odlučni da se i dalje bore za svoje zahtjeve, a prihvaćeno povišenje nadnica smatrali su prijedenom stepenicom ka konačnom ostvarenju postavljenih zahtjeva.

I doista već u augustu radnici ponovo postavljaju svoje ranije zahtjeve, nadopunjujući ih zahtjevom za izradu novog kolektivnog ugovora. Na dva uzastopna sastanka radničke delegacije i poslodavca nije postignut sporazum. Tada rukovodstvo sindikata saziva zbor svih radnika. Okupljenim radnicima u luci govorili su sindikalni prvaci Dalmacije Duško Mrduljaš i Armando Paparella pozivajući ih, da ustraju u borbi. Na zboru je donesena odluka, da se pođe u novi štrajk. U znak solidarnosti s obalnim radnicima u štrajk stupaju i zanatsko-industrijski radnici. U isto vrijeme radnici na izgradnji željezničke pruge Metković—Ploče održali su masovni zbor, na kojem su u svojim govorima i poklicima izrazili solidarnost i podršku obalcima.

Štrajk obalnih radnika u Metkoviću već je trajao nekoliko dana. Za to vrijeme ponovo su se sastali predstavnici radnika i poslodavaca. Dok se u zgradi Sreskog načelstva vode pregovori, masa od preko 500 radnika odlazi pred zgradu i demonstrira izvikujući parole i tražeći, da se ispune njihovi zahtjevi.

Štrajk je već trajao 12 dana. Videći nepokolebljivost radničke klase Metkovića i njenu odlučnost, da i dalje ustraje u borbi, poslodavac je pristao na radničke zahtjeve. Tako je štrajk završio s potpunom pobjedom radnika. Bio je potpisan novi kolektivni ugovor, uvedeno osamsatno radno vrijeme i povišena tarifa od pola dinara po satu.

Iako su ti štrajkovi vođeni pod parolom poboljšanja ekonomskih uvjeta života i rada, oni su imali veliki politički značaj. To je bilo prvi put, da je Partija u Metkoviću, poslije nego je prebrodila krizu, tako masovno i organizirano pokrenula radništvo u borbu.

U aprilu 1938. godine u Splitu je štrajkovalo 500 obalnih radnika, a u julu stupa u štrajk 900 građevinskih radnika. Štrajk građevinskih radnika počeo je 14. jula, a završio 12. augusta. Pun mjesec dana radnici su se suprotstavljali policijskom zlostavljanju, a kad je štrajk prestao, vlasti su zabranile sindikalnu organizaciju.

Radništvo Splita i napredni građani bili su izišli na ulice i mjeseca marta 1938. godine demonstrirajući protiv fašizma i Hitlera, koji je u to vrijeme bio anektirao Austriju. U mnogim mjestima Dalmacije Partija je organizirala velike demonstracije, kada je Hitler dio čehoslovačkog teritorija (Sudete) pripojio Njemačkoj. Kada su čehoslovački turisti zbog mobilizacije mjeseca septembra napuštali mjesta, u kojima su ljetovali, došlo je do manifestacija bratskom čehoslovačkom narodu. Velike demonstracije protiv hitlerovske Njemačke organizirane su u Splitu za vrijeme, dok se oko

Obalni radnici u demonstracionoj povorci prolaze splitskom obalom

400 čehoslovačkih turista ukrcavalo u vlak, kojim su se hitno vraćali u svoju zemlju.

Tih su dana u Makarskoj i Gracu u povorci učestvovali i čehoslovački građani, koji su tamo bili na ljetovanju i zajedno izvikivali parole bratstva dvaju slavenskih naroda i njihovoj borbi protiv fašizma. Pod utjecajem tih manifestacija u Makarskoj, Gracu i ostalim selima Makarskog Primorja prijavljivali su se dobrovoljci za obranu Čehoslovačke.

Partija je n^a otoku Braču organizirala akciju stavljanja potpisa na peticije, u kojima se izražavala simpatija i podrška bratskom čehoslovačkom narodu i njegovoj borbi protiv hitlerizma. Tako su na primjer u mjestu Sutivanu skoro svi punoljetni mještani bili potpisali takvu peticiju.

Na otoku Visu je krajem 1937. godine i početkom 1938. pod vodstvom Partije organiziran štrajk poljoprivrednih radnika u Podšpilju i štrajk ribara u Komiži. Poljoprivredni radnici (nadničari) u Podšpilju povelu su borbu za povećanje nadnice i svoje zahtjeve istakli na jednoj tabli postavljenoj u centru mjesta. Poslodavci su bili primorani da im povećaju nadnice. I štrajk ribara najamnika u Komiži bio je potpuno uspio. Ranije 'je ulov dijeljen na principu pola gospodaru, pola ribarskoj družini. Sada je ulov dijeljen na 36 dijelova, od čega su 24 dijela pripadala ribarima najamnicima, a samo 12 dijelova vlasniku mreže. Poslije tih štrajkova Partija je stekla još veći ugled među ribarima i radništvom Komiže i poljoprivrednim radnicima otočkih sela.

DEMONSTRACIJE U SPLITU 27. JULA 1938.

U julu 1938. godine u Split je došao predsjednik jugoslavenske vlade Stojadinović zajedno s nekoliko ministara. Vlasti su poduzele niz mjera, da bi za vrijeme njegova boravka zavele red i sigurnost. U Split su iz unutrašnjosti Dalmacije bila dovedena znatna žandar-ska pojačanja.

Partija je pozvala narod u demonstraciju protiv velikosrpskog režima. 27. jula ^{na} ulice Splita izišli su ne samo članovi i simpatizeri Partije, već i mnoge pristaše HSS-a. Između demonstranata i policije došlo je do žestokog sukoba. Demonstranti su zaposjeli predio Va-

rosa i u njegovim tijesnim ulicama podigli barikade. Tu na barikadama, preko kojih se policija nije usudila proći, vodila se ogorčena borba do u kasnu noć. Demonstranti su policiju i žandare zasipali kamenjem, ranili više i ubili jednog zloglasnog policajca. I na strani

Sukob demonstranata i policije na splitskoj obali u oktobru 1939. godine

demonstranata bilo je nekoliko ranjenih. U zoru su se demonstranti razišli. Tada je došlo do velikog hapšenja. Bilo je uhapšeno oko stotinu ljudi, među kojima najveći broj komunista. Policija je uhapšene držala u zatvoru dva puna mjeseca.

" PARTIJA I PARLAMENTARNI IZBORI 1938. GODINE

Za razliku od dalmatinskog obalnog pojasa i otoka, gdje je Partija imala znatne političke pozicije u širokim slojevima radnog naroda, u Dalmatinskoj Zagori, ako se izuzme onih nekoliko partij-

skih uporišta uokolo Sinja i donekle Knina i Drniša, Partija je na tamošnje stanovništvo vršila neznatan politički utjecaj. Za takvo stanje u najvećoj mjeri snosio je krivicu tadašnji Pokrajinski komitet KP, čiji su članovi smatrali, da ondje, gdje nema proletarijata Partija nema šta da traži.

Uslijed takvog stava tadašnjeg Pokrajinskog komiteta siromašne seljačke mase Dalmatinske Zagore bile su prepuštene utjecaju raznih građanskih stranaka i klerofašističkih elemenata.

Ozbiljne političke pozicije među stanovništvom Dalmatinske Zagore bila je stekla Hrvatska seljačka stranka. Svojim demagoškim frazama o rješenju takozvanog hrvatskog pitanja, koje će hrvatskom seljaku donijeti slobodu i bolji život, ta stranka je već u 1935. godini bila oko sebe okupila većinu seljaštva Dalmatinske Zagore. Svoj utjecaj HSS je u narednim godinama sve više proširivala, da bi u 1938.- godini na decembarskim parlamentarnim izborima došao do svoje kulminacije. Samo u Sinjskom kotaru na parlamentarnim izborima od 11. decembra za HSS je glasalo 99 posto od ukupnog broja upisanih birača.

Međutim treba istaći, da je Udružena opozicija, u kojoj je dominirajuću ulogu imala HSS, na decembarskim parlamentarnim izborima odnijela veliku izbornu pobjedu ne samo u Dalmatinskoj Zagori, već i u priobalnom pojasu i na dalmatinskim otocima. Tako je u Solinu i selima Solinskog industrijskog bazena Udružena opozicija bila dobila 97 posto od ukupnog broja glasova, a u kotaru Brač 98 posto od ukupnog broja upisanih glasova. Slične izborne pobjede HSS je bila izvojevala i u ostalim dalmatinskim kotarima.

Da je Hrvatska seljačka stranka na čitavom području Dalmacije stekla tolike pozicije, mogla je dobrim dijelom zahvaliti stavu tadašnjeg Centralnog komiteta KPH. Naime, u posljednjem času, kad je već Partija odlučila da samostalno istupi na izbore, kada su već bile izvršene sve političke i tehničke pripreme, tadašnje partijsko rukovodstvo, pogrešno ocjenjujući političku situaciju, daje direktivu, da se na izbore ne istupa samostalno, već da komunisti vode agitaciju i glasaju za HSS. Tako su znatne pozicije, koje je Partija imala u narodu Dalmacije, bile naprosto darovane HSS-u.

Kao disciplinirani članovi svoje Partije, komunisti su u Dalmaciji glasali za kandidate HSS-a, ali su u isto vrijeme bili ogorčeni. Oni su znali, da ti ljudi, što s predizbomih tribina obećavaju bolji

život, nemaju veze s radnim narodom i njegovom borbom. Zbog toga su često na svoju ruku davali oduška vlastitom raspoloženju i dolazili u sukob ne samo sa žandarima, nego i s vođama HSS-a.

Tako su na velikom predizbornom HSS-ovom zboru, održanom 11. jula u Supetru na otoku Braču, komunisti i simpatizeri izvikivali parole Komunističke partije. Te parole oduševljeno je prihvaćala i izvikivala prisutna masa naroda. Glazba, koja je bila došla iz Hvara, pod utjecajem komunista svirala je »Marseljezu« i druge borbene pjesme. Kad je glavni govornik na mitingu Pernar rekao, da su Nijemci imali pravo, što su uzeli Sudete, jer su ih Cehoslovaci izrabljivali, narod je otvoreno negodovao izvikujući parole: »Mi smo • za Cehoslovačku«, »Živjela bratska Čehoslovačka«.

Nastala je bila smiješna situacija, u kojoj birači nisu prihvaćali parole rukovodilaca stranke, za koju su glasali. Pernar i ostali rukovodioci HSS-a bili su van sebe. Pernar je s tribine počeo dobacivati masi razne upadice, pa je nekoliko puta ponovio aludirajući na komuniste: »Poznajem ja ptičice po perju.«

Komunisti u Veloj Luci na otoku Korčuli na poseban su način manifestirali svoje raspoloženje, što moraju glasove dati HSS-u. Oni su HSS-ovom poslaniku Berkoviću bili postavili zahtjev za formiranje zajedničkih agitacionih odbora radi vođenja predizborne¹ agitacije. Berković je odbio taj zahtjev komunista s motivacijom, da oni nemaju neki značajniji utjecaj u narodu, radi kojega bi to bilo potrebno učiniti.

U takvoj situaciji kod mnogih je komunista i simpatizera sve¹ više raslo raspoloženje, da ne izlaze na izbore. Ali partijsku direktivu trebalo je izvršiti, pa je bila donesena odluka, da se na biračko mjesto izade u povorci, da tako Partija javno pokaže svoje snage¹ i broj glasova, koje daje HSS-u.

Na dan izbora već se bližilo tri sata poslije podne, a još velik broj ljudi nije bio glasao. HSS-ovci su se pobojali apstinencije. Među njima je nastalo komešanje. A onda, tačno u tri sata, iz nekoliko pravaca pojavile su se kolone ljudi svrstanih u redove. To su komunisti i simpatizeri Partije išli na biračko mjesto. Preko 300¹ ljudi došlo je na biralište i u redu dvojica po dvojica prilazili biračkoj kutiji i glasali za HSS.

Na velikom predizbornom mitingu u Sinju, kojem je pored naroda Sinjske Krajine prisustvovao i velik broj stanovnika Livanjskog kotara i zapadne Bosne, poslije govora HSS-ovih prvaka Krnje-

vica i Košutića, okupljena masa počela je skandirati komunistu Vici Buljanu tražeći, da i on govori. Tek poslije govora Vice Buljana i drugog govornika komunista Stipe Romca nastalo je stvarno narodno oduševljenje.

U Makarskoj je Partija imala toliki utjecaj na mase, da je rukovodstvo HSS-a bilo prisiljeno da od Partije traži pomoć u svim akcijama, koje je poduzimalo. Kad je HSS organizirao neku proslavu ili zbor njegovo rukovodstvo obraćalo se istaknutim komunistima tražeći, da im pomognu pokrenuti narod.

Partija se takvom situacijom koristila. Na zboru je redovito govorio i istaknuti komunist Makarskog Primorja Vid Mihaljević. On je u svojim govorima napadao buržoaziju i pozivao radni narod u borbu za svoja prava. Na godišnjicu Mačekova rođendana rukovodstvo HSS-a u Makarskoj organiziralo je veliki narodni zbor. Na njemu je govorio i Vid Mihaljević. Kako je tog istoga dana. bila i godišnjica Francuske revolucije, Mihaljević je svoj govor povezao s revolucijom ističući, da radni narod jedino revolucionarnom borbom može izvojevati svoja prava. Na predizbornim zborovima HSS-a, koji su se održavali u selima Makarskog kotara, narod je klicao Josipu Jurčeviću, tada najpoznatijem komunistu makarskog kraja. Narod je držao, da će Partija izaći sa svojom listom i kandidirati druga Jurčevića.

Prva konferencija Komunističke partije Hrvatske, održana početkom septembra 1940. god. u Zagrebu, ovako ocjenjuje tu polit. ku. priprepašt. va tadašnjeg partijskog rukovodstva za Hrvatsku- »Rukovodstvo se pokazalo nedoraslo i nesposobno kod izvršenja zadataka, pravilo je krupne organizacione i političke pogreške. Napuštalo je liniju samostalne politike radničke klase, prepuštalo vođenje Partije buržoaskim vodstvima HSS-a i SDS-a.«

UTJECAJ KLEROFAŠISTA I VELIKOSRBA U NEKIM PREDJELIMA DALMATINSKE ZAGORE

U pojedinim pred-jelima kotara Imotski, Sinj i Metković pored utjecaja, koji je u njima imao HSS, počela se u predratnim godinama infiltrirati i ustaška ideologija. To su bili predjeli, u kojima je narod još uvijek živio patrijarhalnim načinom života, opterećen

raznim predrasudama. To su i po načinu proizvodnje bili najprimitivniji krajevi Dalmacije, u kojima je uglavnom prevladavala prirodna privreda. Tu opću zaostalost, u prvom redu vjerske osjećaje naroda, iskorištavali su pojedini katolički popovi i fratri i putem raznih križarskih i drugih vjerskih organizacija širili ustašku ideologiju. U isto vrijeme stotine siromašnih seljaka tih predjela, naročito Imotske Krajine, odlazilo je na rad u Njemačku, gdje su mnogi bili zavrbovani od Paveličeve emigracije. Vraćajući se u svoj kraj, najčešće po nalogu te emigracije, oni su hvalili Hitlerov režim, popularizirali Pavelića i širili ustašku ideologiju.

Tako je ustaštvo u pojedinim selima tih kotara bilo uhvatilo» prilično korijenje, pa je Pavelić baš iz njih u vrijeme uspostavljanja NDH-a u svoje ustaške jedinice dobio znatan broj tih siromašnih seljaka. Mnogi popovi i fratri iz tih krajeva postali su ustaški logornici, stožernici, pa čak i komandanti nekih ustaških jedinica.

U sjevernoj Dalmaciji u Kninskoj Krajini, u to je vrijeme stvaran jedan drugi kamen smutnje i razdora među stanovništvom. Tamo oko Knina postoji izvjestan broj srpskih sela koje su nastanili pred Turcima izbjegli Srbi još u XV. vijeku. Velikosrpski elementi u tim selima i u samom Kninu uvjerali su godinama taj narod, da će moći ostati tu, na kninskom tlu, dok bude dinastije Karađorđevića-Sijana je mržnja prema hrvatskom narodu, koji uokolo živi, jer navodno taj narod ugrožava njihov opstanak. Vodeći takvu šovinstičku politiku, ti su velikosrpski elementi uspijevali postići, da većina srpskog stanovništva ovog kraja — misleći, da čuva svoje interese i sigurnost glasuje za liste velikosrpskih režima i bude odana Karađorđevićevoj dinastiji.

Tako je u godinama nastupajuće fašističke opasnosti u Dalmaciji došlo do kompliciranih političkih odnosa, u kojima je Partija morala uložiti ogromne napore, da bi radne mase otrgla utjecaju građanskih stranaka i ponovno ih izvela na istinski put borbe za njihova prava i bolji život. Bilo je očito, da taj zadatak staro frakcionaško i oportunističko partijsko rukovodstvo ne će biti u stanju da" izvrši.

NOVO RUKOVODSTVO

S dolaskom druga Tita za sekretara CK KPJ nastaje nova etapa •u radu i izgradnji Komunističke partije Jugoslavije. U okviru općih mjera poduzetih za sređivanje unutarpartijskih prilika u zemlji CK KPJ naročitu pažnju obraća partijskoj organizaciji Dalmacije, gdje je stanje uslijed štetočinske djelatnosti frakcionaških elemenata bilo naročito teško. Da bi na licu mjesta pomogli partijskoj organizaciji u sređanju postojećih prilika, CK KPJ i CK KPH-a u više navrata upućuju u Dalmaciju svoje članove.

Uvidjevši, da su trojka Jelaska — Baljkas — Marić nepopravljivi frakcionaši, CK KPJ donosi odluku o formiranju novog PK-a. Novi Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju bio je formiran u septembru 1938. godine u koji su ušli Duško Mrduljaš kao sekretar te Ivo Amulić i Lovre Kurir.

Ovaj komitet nije uspio poboljšati stanje, u prvom redu zbog toga, što se njegov sekretar nije mogao posve otrgnuti od utjecaja Jelaske, pa je već u aprilu 1939. godine prestao postojati.

U nastaloj situaciji u Split dolaze najprije Ivo Marinković, član CK KPH, a zatim Đuro Spoljarić, također član CK KPH. Njihov je glavni zadatak bio, da ispitaju mogućnost formiranja novog Pokrajinskog komiteta od mlađih revolucionarnih kadrova-

Po povratku Marinkovića i Špoljarića, koji su izvještaj o stanju podnijeli Centralnom komitetu, u Split dolazi Edvard Kardelj, član CK KPJ, i Mirko Bukovac, sekretar CK KPH, sa zadatkom, da formiraju novi Pokrajinski komitet.

Sastanak, na kome je bio formiran novi Pokrajinski komitet, održan je u oktobru 1939. godine na Gričama. Sastanku su pored E. Kardelja i M. Bukovca prisustvovali delegati dalmatinske partijske organizacije Bere Kukoč, Vicko Krstulović, Ivo Lavčević, Ivo Amulić, ~Roko Peračić, svi iz Splita, Jozo Radobolja iz Omiša, Andrija Božanić iz Visa i Ante Jurlina iz Šibenika. Pored spomenutih na sastanku je bilo još nekoliko drugova iz ostalih kotara, svih zajedno oko 15.

Drug Kardelj je u svom govoru dao širi osvrt na političku -situaciju u zemlji i svijetu, naročito ističući fašističku opasnost, koja je zaprijetila čovječanstvu. Posebno je govorio o odluci CK KPJ, kojom se Jelaska — Marić — Baljkas isključuju ne samo iz Pokrajinskog komiteta, već i iz Partije i Stranke radnog naroda.

Na kraju sastanka izabran je novi Pokrajinski komitet, u koji su ušli: Vicko Krstulović, sekretar, Berislav Kukoč, organizacioni sekretar, te članovi Ivo Amulić, Ivo Lavčević i Ante Jurlina, koji je tada bio sekretar Okružnog komiteta KP za sjevernu Dalmaciju..

Pokrajinski komitet, izabran u oktobru 1939. godine, poduzeo je značajne organizacione i druge mjere, koje su bile od presudne važnosti za daljnji rad partijskih organizacija u Dalmaciji. Tako se partijske organizacije već u toku 1939- godine počinju formirati na principu ćelija. Na čelo većine organizacija došli su novi mladi ljudi,, koji su se dotada isticali u borbi protiv oportunitizma i frakcionaštva. To su bili ljudi, kojima je na srcu ležalo jedinstvo i čvrstina partijskih redova.

Ali time, što je bio izabran novi Pokrajinski komitet i poduzet niz političkih i organizacionih mjera, stanje u Partji, naročito u Splitu, još je U 1939. godini bilo nesređeno. Iz partijskih redova nisu bili odstranjeni svi oportunistički i frakcionaški elementi, te su oni i dalje rovarili i razjedali njene redove .

Grupa oko Jelaske nije se mirila činjenicom, što je bila odstranjena iz partijskih redova. Oni su odluku CK o njihovu odstranjenju smatrali nepravilnom. Pristaše Jelaske otpočele su voditi žestoku kampanju naročito u Stranci radnog naroda, da se odbaci odluka CK. Tako je Mjesni -odbor SRN-a na čelu s Rosićem organizirao sastanak, na kojemu se imala osuditi odluka CK. Na tom sastanku ustali su komunisti Vicko Krstulović, Ivo Lavčević i Ružica Markotić protiveći se pokušaju frakcionaša, da o partijskim odlukama raspravljaju na forumima Stranke radnog naroda. Tada su pristaše Jelaske sazvale sastanak članova po rajonima. Utjecaj Jelaske bio je toliki, da je i na sastanku Prvog rajona (Varoš), na kojem je predsjednik SRN-a bio tadašnji sekretar PK Vicko Krstulović, izglasana rezolucija, kojom se osuđuje odluka Centralnog komiteta. I u Drugom rajonu Varoša bila je izglasana ista rezolucija. Rezolucija o osudi odluke CK izglasana je i na sastancima rajona Manuš i Dobri. Jedino na sastanku u rajonu Lučac data je podrška odluci CK..

Jelaska i njegove pristaše pokušali su metodu izglasavanja o odluci CK prenijeti i na organizacije u unutrašnjosti, u čemu nisu uspjeli.

U Splitu je nastala teška situacija. Članstvo i simpatizeri Partije počeli su se grupirati, jedni oko V. Jelaske, a drugi oko PK- U nastalim okolnostima Pokrajinski komitet je zatražio pomoć Cen-

tralnog komiteta. U Split ponovo dolazi sekretar CK KPH Mirko' Bukovac- Po njegovu dolasku održan je sastanak aktiva SRN (u kući Bartula Paića na Gripama). Na sastanak su došli svi pristaše' V. Jelasko osim njega. Bukovac je pokušao uvjeriti prisutne, da krivicu za stanje u Partiji snosi Jelaska, nakon čega je došlo do-
žučnih objašnjavanja i mučnih scena. Pristaše V. Jelasko bile su u većini i nisu htjele prihvatiti objašnjenje sekretara CK. Oni su vršili snažan pritisak na njega tražeći, da CK odstupi od svoje odluke. Našavši se u teškoj situaciji, Bukovac je pošao linijom popušta-
nja i pristao, da u odbor SRN za Dalmaciju uđe jedan od pristaša Jelasko.

I poslije tog sastanka stanje se nije ništa izmijenilo. Izlaz iz situacije mogao se jedino tražiti u direktnoj borbi sa znatnim snagama nepopravljivih frakcionaša. To je PK i učinio. Uz pumi podršku i pamoć CK KPJ i CK KPH Pokrajinski komitet je ušao u žestoku borbu, čisteći partijske redove od frakcionaša, oslanjajući se u toj borbi na mlade, u revolucionarnim okršajima provjerene kadrove. Oportunisti i frakcionaši pružali su ogorčeni otpor, i borba za ozdravljenje Partije bila je naročito oštra tokom čitave 1939. godine, a produžila se dobrim dijelom i u 1940. godinu. U nekim partijskim organizacijama bilo je prikrivenih frakcionaša i kolebljivaca i do pred sam početak rata.

NOVI ŠTRAJKOVI I DEMONSTRACIJE

Pa ipak, pored svih teškoća, proisteklih uslijed nezdravog stanja u rukovodstvu, partijske organizacije na terenu svakodnevno-pokreću široke mase u borbu za njihova prava i protiv sve veće fašističke opasnosti, koja je već u to vrijeme bila zaprijetila i našoj zemlji. U toj borbi posebno se ističu partijske organizacije u Splitu, Šibeniku, Solinu i Omišu.

Radnici omiške industrije su u danima, kad se Partija vukla na repu politike građanskih stranaka, bili u dobroj mjeri prepušteni i utjecaju tih stranaka. Tako se većina radnika u to vrijeme bila učlanila u HRS. Oživljavajući svoju djelatnost među radnicima omiške industrije, Partiji je početkom 1939. godine uspjelo, da radnike tvornice cijanamida u Dugom Ratu potakne na podnošenje

novog kolektivnog ugovora. Partija je organizirala radnički zbor, na kojem su radnici diskutirali o pitanjima, koja treba da uđu u novi kolektivni ugovor. Ogromna većina bila je prihvatila prijedlog kolektivnog ugovora, koji su predložili komunisti i koji je stvarao mnogo povoljnije uvjete za život radnika, nego ugovor, koji je dotada bio na snazi. Radnici su na zboru izabrali pregovarački odbor, u koji su ušli tri istaknuta komunisti i četiri lijeva HSS-ovca. Taj odbor trebao je da vodi pregovore s vlasnikom tvornice. Ali uprava HRS-a nije se slagala, da se u cjelini podnese novi kolektivni ugovor.

Dobivši podršku uprave HRS-a, vlasnik tvornice je odbio da vodi pregovore o nacrtu novog kolektivnog ugovora. U takvoj situaciji partijska organizacija neumorno radi među radništvom, pomaže mu da istraje u svojim opravdanim zahtjevima.

Borbeno raspoloženje radnika raslo je iz dana u dan. Kad je uprava tvornice opetovano odbijala da vodi pregovore, radnici su 18. januara 1939. godine stupili u štrajk.

Prije početka štrajka najborbeniji radnici obilazili su tvornička odjeljenja i obavještavali radnike, da na dani znak sirene obustave posao. Neki članovi tvorničke uprave, blokirali su prostoriju, u kojoj se nalazila sirena. Radnici ih međutim odlučno odstranjuju, a oni, koji su se suprotstavili, pobacani su na zemlju. Na dani znak sirene 800 radnika obustavilo je posao.

Čim je štrajk izbio, na zahtjev rukovodstva HSS-a Sresko je načelstvo uhapsilo četiri člana KP, koji su bili u pregovaračkom odboru. Nosioći režima računali su, da će uklanjanjem rukovodstva zaplašiti radnike i razbiti štrajk. Kad im to nije uspjelo, Sresko načelstvo u Splitu proglasilo je štrajk ilegalnim. Za to vrijeme rukovodioci HSS-a zastrašuju radnike raznim prijetnjama, nastojeći, da ih vrata ne posao.

Prijetila je opasnost novog hapšenja komunisti. Rukovodstvo Partije u Omišu, preko svojih članova i simpatizera, koji su radili u tvornici, pozvalo je radnike, da pojačaju štrajkaške straže i ne dozvole hapšenje svojih drugova. U isto vrijeme organizira se akcioni odbor sa zadatkom, da prikuplja materijalna sredstva za pomoć štrajkašima i njihovim porodicama. Bile su sakupljene znatne količine živežnih namirnica i novca. Radni narod Omiša i okolnih sela bio je pravilno shvatio borbu radnika i pomagao ih ne samo moralno, već i materijalno. Štrajkaški odbor formirao je štrajkašku ku-

hinju. Međutim, čim je započela rad, policija ju je rasturila. Štrajk radnika tvornice cijanamida u Dugom Ratu trajao je čitav mjesec dana. Za sve to vrijeme rukovodstvo HSS-a i HRS-a zajedno s tvorničkom upravom nastojalo je raznim trikovima i zastrašivanjem slomiti borbenu raspoloženje radnika. Na radnike, koji su čuvali tvornicu, slane su naoružane grupe žandara, koji su s bajonetama na puški jurišali na radnike. A radnici su se golim rukama suprotstavljali i po pedesetorici naoružanih žandara. Oni su napade žandara odbijali tako, što se nisu micali sa svojih mjesta. Upravo za vrijeme štrajka došli su kamioni s vojnicima, da preuzmu karbid, koji je bio potreban vojnoj komandi u Divuljama. Ali radnici ni pod koju cijenu nisu dozvolili pristup tvornici- Oni su legli na zemlju, kud se jedino mogli proći kamioni. Tako su svojim tijelima priječili ulazak vojnih kamiona u tvornicu.

Štrajk je već trajao mjesec dana, kada je rukovodstvo HRS-a, mimo znanja radnika imenovalo pregovarački odbor, koji je s upravom tvornice zaključio takav kolektivni ugovor, koji radnicima nije donio naročite koristi.

Međutim, iako taj januarski štrajk radnika tvornice cijanamida u Dugom Ratu nije u potpunosti uspio, pregovarači su bili prisiljeni da u novi ugovor unesu tačku, kojom se četvorici radnika komunisti, koji su kao članovi pregovaračkog odbora bili uhapšeni u početku štrajka, ima osigurati zaposlenje u Splitu ili kojem drugom mjestu.

Za vrijeme štrajka Mjesni komitet Partije u Omišu bio je izdao letak, u kojem se raskrinkavala reakcionarna uloga HSS-a i HRS-a u gušenju štrajka i onemogućavanju postizanja boljih uvjeta života i rada radničke klase u tvornici u Dugom Ratu.

Tim štrajkom Partija je ponovo izvela radništvo na put bez kompromisne borbe, pokazavši mu u praksi, da je HRS-ov sindikat instrumenat u rukama kapitalista, preko kojeg onemogućavaju borbu radničke klase za bolji život. Ugled komunisti, koji su stajali u prvim redovima štrajka, bio je u radništvu još više porastao. Bili su to prvi uspjesi Partije u njenoj borbi za izvlačenje masa ispod reakcionarnog utjecaja građanskih stranaka, naročito HSS-a.

Već u to vrijeme partijska organizacija u Omišu mobilizira ne samo radnike, već i ostali narod u borbi protiv fašističke opasnosti. U toj borbi naročito se isticala napredna omladina Omiša.

U ljeto 1939. godine bila je u Slavinje kod Omiša došla na ljetovanje grupa frankovačke omladine iz Zagreba. Oni su javnim istupima u gradu pokušali da šire svoju ideologiju. Partija je podvala omladinu, da onemogućiti te fašističke agente. Izvršavajući postavljeni zadatak, omladina je otišla na mjesto, gdje su frankovci bili na logorovanju i napala ih. Bježeći pred omiškom omladinom, neki su poskakali u more, a drugi se posakrivali između morskih hridi. Omladinci Omiša pobacali su u more šatore, robu, posude i ostale stvari, koje su frankovci donijeli sobom. Videći raspoloženje omladine Omiša prema fašizmu, frankovci su odmah napustili Slavinje.

Krajem aprila 1939. godine krojački radnici u Šibeniku povelu su štrajk za skraćanje radnog vremena i za veće nadnice. Poslodavci su odbili te radničke zahtjeve. U znak solidarnosti s krojačkim *radnicima* u štrajk stupaju i radnici tvornice tekstila, kao i radnici pojedinih privatnih radionica. Izražavajući svoju solidarnost s krojačkim radnicima, u štrajk stupaju i radnici tvornice »La Dalmatienne« i jedan dio radnika tvornice u Lozovcu. Štrajk se vodio nekoliko dana, a završio je velikim radničkim manifestacijama na dan 1. maja. Na taj način 1. maja 1939. godine bio je doista pretvoren u istinski praznik radničke klase u Šibeniku.

U julu 1939. g. izbio je u Dubrovniku veliki štrajk građevinskih radnika. Podnoseći poslodavcu novi kolektivni ugovor, radnici u njemu zahtijevaju povišenje svojih satnica. Kada jp poslodavac odbio radničke zahtjeve, oni jednodušno stupaju u štrajk. Iako je baš te godine u Dubrovniku bio otvoren najveći broj gradilišta, poslodavac je čvrsto odlučio da ne popusti u svom stavu, već da radnike silom natjera na posao. Zato se, čim je štrajk otpočeo, po gradu lijepio proglas Cetinske banovine, u kome je stajalo, da će svaki onaj koji ometa rad (štrajkuje op. p.) biti suđen do 5 godina zatvora. U isto vrijeme doputovao je u Dubrovnik funkcioner HRS-a kapitalistički plaćenik Blaškov, koji u svojim istupima prijeti radnicima hapšenjem. Međutim sva ta zastrašivanja nisu pokolebala radnike Dubrovnika. Odlučivši, da u svojim zahtjevima istraju do kraja, pored ostalog radnici su organizirali i štrajkašku kuhinju. Moralnu i ekonomsku pomoć pružali su građevinarima u vrijeme štrajka radnici ostalih struka, dok je stanovništvo Župe i Rijeke Dubrovačke snabdijevalo radničku kuhinju zelenjem i drugim poljoprivrednim namirnicama.

U Dubrovnik je, saznavši za početak štrajka, došao i sindikalni prvak Dalmacije Duško Mrduljaš, koji tamo ostaje sve do završetka i svojim vatrenim riječima bodri radničku klasu, da istraje u pravednoj borbi. Radnicima su govorili Bruno Radeljević, istaknuti komunist Dubrovnika, i Martin Klarić, rukovodilac URS-ovog sindikata u gradu. Videći odlučnost radničke klase da produži borbu, poslodavac je poslije mjesec dana pristao na radničke zahtjeve, pa je štrak bio prekinut.

Štrajk građevinskih radnika u Dubrovniku bio je, kaiko po masovnosti, tako i po dužini svoga trajanja najveći štrajk, što ga je radnička klasa Dubrovnika vodila između dva svjetska rata. Bio je to ujedno i veliki uspjeh partijske organizacije u Dubrovniku, jer se u jednomjesečnoj ustrajnoj borbi moglo najbolje sagledati veliko povjerenje, koje je radnička klasa gajila u Partiju, njenu spremnost da se rukovođena komunistima upusti u dugotrajne i teške okršaje s nenarodnim režimom.

VELIKE DECEMBARSKJE DEMONSTRACIJE I GENERALNI ŠTRAJK RADNIKA U SPLITU

Sredinom decembra 1939. godine Oblasni odbor URS-a odlučio je da radništvo Splita povede u demonstracije protiv skupoće i life-rovanja hrane fašističkoj Njemačkoj. U prostorijama sindikata održan je 14. decembra sastanak sindikalnih povjerenika, na kojemu su obaviješteni, da će se u nedjelju 17. XII. u kazalištu održati veliki protestni miting protiv skupoće.

U nedjelju, već oko sedam sati, po tmurnom i kišovitom vremenu pred kazalištem se okupila velika masa radništva. Začas je u akciju stupila i policija, koja je zaokružila plato pred kazališnom zgradom. Tačno u 8 sati Uprava policije saopćava radnicima, da se zabranjuje održavanje mitinga. Na Prokurativu!¹ povikao je Petar Cecić, sindikalni funkcioner i član PK Partije u to vrijeme.

Ogromna masa kao jedan čovjek krenula je niz Marmontovu ulicu u pravcu Prokurative. »Hoćemo kruha i rada!«, »Dolje faši-

¹ Trg ispred hotela »Bellevue«, danas Trg Republike.

zam!« »Dolje skupoća!« uzvikivala je masa. Policija je radila brzo. Probila se sporednim ulicama, izbila na Prokurativu prije radnika i zaposjela sve prilaze trgu. Demonstranti su tada krenuli na obalu. Iz ogromne mase izdvojio se sekretar URS-ovog sindikata Duško Mrduljaš, popeo se na kamenje velike fontane pred »Bellevuem« i počeo govoriti. Za vrijeme, dok je govorio, pojavio se novi kordon policije s nožem na pušci. Policajci su se postrojili u streljački stroj, nastupajući na cijelom prostoru od ruba obale preko cijele njene širine do kafane Muljačić. Nastao je tajac, redovi demonstranata počeli su se talasati. »Drugovi naprijed!« čuli su se poklici. Masa je poslušala i goloruika krenula u susret uperenim bajonetama. Neki su upali u kafanu »Nani« i sobom ponijeli stolice. Svakog časa smanjivao se razmak između nastupajuće policije i radnika, koji su im išli u susret. A onda je došlo do neviđenih scena hrabrosti i junaštva radničke klase. U tom susretu radnici su golim rukama hvatali bajo-

nete, krv je šikala iz ruku, ali su mnogi policajci ostali bez pušaka. Puškama, što su ih oteli, i stolicama radnici su tukli policajce, koji su bježali pred masom. Nekoliko pušaka bačeno je u more.

Poslije nego su protjerali policiju, radnici su se ponovo našli na okupu. Tada je počeo govoriti Petar Cecič, u to vrijeme član PK Partije. On je pozvao radnike, da ne ustuknu pred novim nasrtajima policije, koji će sigurno uslijediti.

Doista, za kratko vrijeme pojavili su se novi policijski odredi. U hotelu »Bellevue« u tom su se času nalazili prvaci HSS-a ing. Košutić, dr. J. Berković, Paško Kaliterna, Ante Matijević i drugi. Šef policije otišao je k njima tražeći savjet, kako da postupi. HSS-ovi prvaci dali su mu nalog, da puca u masu.

Odmah zatim, još dok je Cecič govorio, policijski oficir postrojio je svoj odred i pod komandom: »Puške nagotovs! Nišani! Pali!« počeo pucati u masu. Prvi plotuni oborili su sedmoricu radnika. Među njima *smrtno pogoden pao* je radnik Vicko Buljanović.

U gradu je zavedeno opsadno stanje. Uz policiju dovedena su pojačanja vojske i žandara. Istog dana poslije podne u kući Ante Mrduljaša sastao se Pokrajinski komitet Partije na konzultiranje. Donesena je odluka, da se na opsadno stanje odgovori generalnim štrajkom.

U ponedjeljak radnici u Splitu nisu išli na posao. Radnici nisu otišli na posao ni u Solinu. Solinski proletarijat stupio je u štrajk solidarnosti s radničkom klasom Splita.

U toku dana pronijela se vijest, da je policija u namjeri da onemogućí pogreb, odnijela iz bolničke mrtvačnice tijelo ubijenog Buljanovića. Situacija je postala krajnje napeta. U kući Mileve Bubalo na Lučcu sastao se Pokrajinski komitet i donio odluku, da se organizira pogrebna povorka, u kojoj će se umjesto lijesa, nositi slika ubijenog Buljanovića. Na sastanku je dogovoreno, kako da se izvede ta zamisao. Povorka se imala formirati u ulici Radunici, a odatle krenuti k Novom groblju. Već se bio sakupio velik broj radnika, kada su žandari i policija pokušali ući u Radunicu i rastjerati masu. Ali čim su zašli u tijesne uličice te težačke četvrti, kiša kamenja, cigli i crepova sasula se po njima. Ogorčeno radništvo natjeralo je policiju u pravi bijeg.

Na pogreb ubijenog druga došli su i radnici Solinskog industrijskog bazena. Oni su iz Solina prema Splitu odlazili u grupama i pojedinačno u toku čitavog dana. Jedna *grupa* od oko 500 radnika

u koloni je krenula prema Splitu. Na Solinskoj cesti, na ulazu u grad, dočekala ih je i zatvorila im put naoružana policija. Tada se kolona po ranijem dogovoru razišla, da se ponovo formira u Radunici i zajedno s radnicima Splita uključi u povorku.

Radnici iz Omiša poslali su na pogreb ubijenog Buljanovića svoju delegaciju, koja je sobom ponijela kitu cvijeća, što su ga tamošnji radnici sakupili među narodom u Omišu. Za vrijeme pogreba Partija je u Omišu organizirala zatvaranje svih radnja i trgovina. Žandari su išli od radnje do trgovine i zahtijevali od vlasnika, da ih otvore. Međutim, vlasnici su odgovarali: »Tko će snositi štetu, koja bi nastala, ako radnici povedu demonstracije?«

U Splitu ogromna masa, koja je došla na pogreb, nije mogla stati u Radunicu, pa su se mnogi, sakupljali pred Realnom gimnazijom, po obližnjim ulicama, da bi se odatle priključili pogrebu. Vidjevši, da je ogorčenje radnika dostiglo vrhunac, policija se

povukla u kasarne i više nije izlazila na ulicu. U dva sata poslije" podne krenulo se iz Radunice. Na čelu povorke od oko 10.000 ljudi nošena je slika ubijenog Buljanovića uokvirena glogovim trnjem i crvenim trakama. Čitav sat kretala se pogrebna povorka gradom, prošla preko Pazara, kroz Tartaljinu ulicu i navrh nje se zaustavila. Tu je održan komemorativni miting, na kome je govorio sindikalni prvak Duško Mrduljaš. Kada je završio govor, masi je saopćeno, da je štrajk time prestao i da se mirno razide.

Međutim, kao i poslije svake veće akcije radnika, tako je i ovaj; put došlo do brojnih hapšenja komunista.

SPORAZUM CVETKOVIĆ—MACEK PRIDONOSI RASKRINKAVANJU HSS-a U DALMACIJI

29. augusta 1939. godine sklopljen je sporazum Cvetković—Maček. Bio je to sporazum o podjeli vlasti između srpske i hrvatske' buržoazije. Formirana je nova vlada Cvetković—Maček.

Već prve mjere te vlade pokazale su, da se ona ni po čemu; ne razlikuje od onih dotadašnjih. Režim Cvetković—Maček je u nekim pitanjima premašio sve bivše režime. Političko šurovanje sa silama osovine, koje je bio započeo Stojadinović, nova vlada proširila je i na ekonomsko polje. U fašističku Njemačku počele su se liferovati velike količine živežnih namirnica, uslijed čega su cijene artikala prehrane na domaćem tržištu počele naglo skakati. Životne-prilike radnih ljudi svakim su se danom sve više pogoršavale.

I narodne mase u Dalmaciji počele su uvidati, da su prevarene-Iluzije, koje su gajili u Mačeka i HSS, sve su više nestajale. Narod je govorio: »Hrvatsko je pitanje riješeno, da se može vijati hrvatska zastava.« Nezadovoljstvo protiv te vlade počelo se otvoreno ispoljavati širom Dalmacije.

U takvoj situaciji partijske organizacije u Dalmaciji raskrinkavaju vladu Cvetković—Maček i politiku HSS-a. Međutim još prije nego je došlo do sporazuma Cvetković—Maček, Partija je u Dalma-ciji bila razvila široku agitaciono propagandnu aktivnost, raskrinkavajući Mačeka i politiku HSS-a kao politiku hrvatske gospode, kojoj je jedino stalo do svojih ličnih interesa. Komunisti su ulazili

u organizacije HSS-a da bi i u njima razvijali svoju političku aktivnost. Tako su na primjer i na šibenskom području komunisti u većini mjesta organizaciju HSS-a bili uželi u svoje ruke. Rukovodstvo HSS-a u Zagrebu čini sve da organizacije HSS-a na šibenskom području istrgne ispod utjecaja komunista. U julu 1939. godine došao je u Šibenik Juraj Krnjević, glavni tajnik organizacije HSS za Hrvatsku. Po dolasku sazvao je kotarsku konferenciju, kojoj su prisustvovala sva rukovodstva političkih, kulturnih i gospodarskih organizacija HSS s područja kotara Šibenik.

U svom izlaganju Krnjević je govorio o perspektivi sretnog života hrvatskog seljaštva i istakao, kako vodstvo HSS u stvaranju takvog života nailazi na velike teškoće, posebno uslijed podrivачke djelatnosti komunista u Hrvatskoj, a specijalno komunista u Šibeniku i okolici. Krnjević je tada pozvao prisutne delegate, da javno osude komuniste i onemoguće njihovu djelatnost.

U diskusiji, koja se razvila, uzeo je riječ i seljak Fabo Mrša, predstavnik organizacije HSS iz Zatona, koji je u isto vrijeme bio i član Okružnog komiteta KP Šibenik. On je u svom govoru na konkretnim primjerima prikazao, kako izgleda suradnja hrvatskog kapitala i seljaštva, o kojoj je Krnjević govorio kao o zalogu stvaranja sretnijeg života hrvatskog seljaka. Fabo Mrša je u brojkama prikazao godišnje profite hrvatskih kapitalista, posebno one, koji se slijevaju u džepove dra Mačeka i drugih HSS-ovih prvaka, pa je na kraju iznio i godišnje prihode samog Jurja Krnjevića, čiji su profiti bili također visoki i iznenadili prisutne.

Na drugoj strani Mrša je zorno prikazao svu bijedu i neimaštinu na hrvatskom selu, potkrepljujući svoje izlaganje konkretnim primjerima teškog života seljaka u šibenskim selima. Završavajući, Mrša je podvukao i klasnu nepomirljivost siromašnog i srednjeg seljaka sa hrvatskom buržoazijom te je pobrao opći aplauz.

Na poklik, da se s konferencije odstrani taj opasni komunistički agitator, došlo je do oštrog protesta. Delegati su zaprijetili Krnjeviću, da će ako dovede žandare, napustiti konferenciju. U nastaloj atmosferi konferencija je bila prekinuta. Krnjević je odustao od daljnjeg »sređivanja« HSS-ovih organizacija po šibenskom kotaru i oputovao u Zagreb.

U Omišu su izbile velike demonstracije žena u vezi s liferovanjem hrane fašističkoj Njemačkoj. Na čelu demonstracija bile su žene članice KP. Na Hvaru je u situaciji oskudice živežnih namir-

nica Partija formirala odbore prehrane. Ti su odbori sprečavali, da se špekulira artiklima prehrane, vodili računa, da se hrana u prvom redu dijeli onima, koji je zaista nemaju. Velike demonstracije protiv nestašice živežnih namirnica i skupoće bile su organizirane u Makarskoj i u Komizi na otoku Visu.

Vlada Cvetković—Maček, da bi spriječila otvoreno negodovanje i zaplašila narod, koji se dizao protiv njene politike u čitavoj zemlji, u decembru 1939. godine dopunjava »Zakon o zaštiti države« i uvodi koncentracione logore. Nastaju mnogobrojna hapšenja radnih ljudi, u prvom redu komunista, koji se odvođe u te logore.

OPĆINSKI IZBORI 1940. GODINE

HSS je počeo naglo da gubi pozicije, koje je dotada imao— Narodne mase— videći, da su prevarene — počele su napuštati politiku HSS-a i sve više usvajati politiku Partije, koja je na svakom mjestu branila njihove interese. Članovi KP stoje svagdje na čelu radnih masa u borbi za njihova prava. Ugled, koji je zbog linije ranijeg partijskog rukovodstva bio poljuljan, Partija počinje ponovo da stječe.

U takvoj situaciji u maju 1940. godine vlada Cvetković—Maček provodi općinske izbore.¹ Komunistička partija donosi odluku, da na ove izbore istupi samostalno.

Općinske izbore u Dalmaciji režim je provodio u uvjetima nezapamćenog terora i falsifikata. Naročiti teror provodio se nad kandidatima Stranke radnog naroda i njihovim simpatizerima. Komunisti i drugi napredni elementi bili su uoči izbora zatvarani i maltretirani. Sreska načelstva su raznim makinacijama onemogućavala komuniste, da na izbore izađu sa svojom listom. Bilo je dovoljno, da na podnesenoj listi Stranke radnog naroda bude najmanja tehnička griješka, pa da sud tu listu poništi. Prilikom glasanja bilo je dovoljno, da glasač nejasno izgovori neko slovo svoga imena, pa da mu glas bude poništen. Evo kako'su na primjer ti izbori bili provedeni u općini Klis. Neposredno prije izbora Sresko načelstvo je proglasilo, da su komunisti pokrali zlato u crkvi,

¹ U gradovima iznad određenog broja stanovništva izbori se nisu provodili.

pa je one najistaknutije pohapsilo. Među uhapšenima nalazio se i kandidat Stranke radnog naroda za ovu općinu- Žandari su išli od sela do sela s popisom imena ljudi, koji su bili potpisali listu Stranke radnog naroda, i prijetili im zatvorom. Nosioci režima bili su protu-

KANDIDATSKA LISTA

ZA IZBOR OPĆINSKIH ODBORNIKA

Općine

Vodice

sreza

Libušć

BANOVINE HRVATSKE

na dan 19. svibnja 1940.

ODBOENICI:

ZAMJENICI:

Porodično i roditelno ime i ime ocera	zabroj	Porodično i roditelno ime i ime ocera	zabroj
Albrićević Petar Vuković	1	Albrićević Petar Vuković	1
Čučević Ante	2	Čučević Ante	2
Čučević Lovro	3	Čučević Lovro	3
Čučević Stjepan	4	Čučević Stjepan	4
Čučević Juraj	5	Čučević Juraj	5
Čučević Stjepan	6	Čučević Stjepan	6
Čučević Stjepan	7	Čučević Stjepan	7
Čučević Stjepan	8	Čučević Stjepan	8
Čučević Stjepan	9	Čučević Stjepan	9
Čučević Stjepan	10	Čučević Stjepan	10
Čučević Stjepan	11	Čučević Stjepan	11
Čučević Stjepan	12	Čučević Stjepan	12
Čučević Stjepan	13	Čučević Stjepan	13
Čučević Stjepan	14	Čučević Stjepan	14
Čučević Stjepan	15	Čučević Stjepan	15
Čučević Stjepan	16	Čučević Stjepan	16
Čučević Stjepan	17	Čučević Stjepan	17
Čučević Stjepan	18	Čučević Stjepan	18
Čučević Stjepan	19	Čučević Stjepan	19
Čučević Stjepan	20	Čučević Stjepan	20
Čučević Stjepan	21	Čučević Stjepan	21
Čučević Stjepan	22	Čučević Stjepan	22
Čučević Stjepan	23	Čučević Stjepan	23
Čučević Stjepan	24	Čučević Stjepan	24
Čučević Stjepan	25	Čučević Stjepan	25
Čučević Stjepan	26	Čučević Stjepan	26
Čučević Stjepan	27	Čučević Stjepan	27
Čučević Stjepan	28	Čučević Stjepan	28
Čučević Stjepan	29	Čučević Stjepan	29
Čučević Stjepan	30	Čučević Stjepan	30
Čučević Stjepan	31	Čučević Stjepan	31
Čučević Stjepan	32	Čučević Stjepan	32
Čučević Stjepan	33	Čučević Stjepan	33
Čučević Stjepan	34	Čučević Stjepan	34
Čučević Stjepan	35	Čučević Stjepan	35
Čučević Stjepan	36	Čučević Stjepan	36
Čučević Stjepan	37	Čučević Stjepan	37
Čučević Stjepan	38	Čučević Stjepan	38
Čučević Stjepan	39	Čučević Stjepan	39
Čučević Stjepan	40	Čučević Stjepan	40

Kandidatska lista Stranke radnog naroda općine Vodice na općinskim izborima od 19. maja 1940. godine. Prateći raspoređenje nareda, koji je bio odlučan da glasa za Stranku radnog naroda, režim je i u vodičkoj općini izbore zabranio

rili glasove, da će svi oni, koji glasaju za Stranku radnog naroda, biti otpušteni iz solinskih tvornica. Ako se ima u vidu, da je glasanje bilo javno, lako se mogu uočiti posljedice te žandarske predizborne »agitacije«.

Na Šibenskom kotaru, u općinama Zlarin, Vodice i Tijesno, na općinskim izborima 1936. godine bili su za načelnike izabrani ljudi bliski Komunističkoj partiji. I na predstojećim izborima Partija na listi Stranke radnog naroda ističe svoje simpatizere.

Sam tok predizborne agitacije, u kojemu je došlo do izražaja masovno raspoloženje radnih ljudi da dadu svoj glas Stranci radnog naroda, govorio je, da općine Tijesno, Zlarin i Vodice ne će biti jedine, u kojima će Partija u Šibenskom kotaru trijumfirati na izborima. Ali to je dobro uvidao i režim. Samo nekoliko dana pred izbore vlast donosi odluku, po kojoj »zbog mjera predostrožnosti« ne će biti provedeni izbori u Šibenskom kotaru.¹

Ali i pored terora i falsifikata Stranka radnog naroda je na majskim općinskim izborima u Dalmaciji dobila velik broj glasova. U Blatu na Korčuli za SRN glasa 470 birača, te joj pripada 7 vijećnika u općinskom vijeću. U Veloj Luci ta stranka dobija 241 glas, prema kojima je imala 5 mjesta u Općinskom vijeću. U Omišu je Stranka radnog naroda bila dobila jednu trećinu od ukupnog broja glasova i mjesta za 6 vijećnika u Općinskom vijeću.

Stranka radnog naroda je u nekoliko općina izvojevala apsolutnu većinu, pa je sam položaj načelnika općine bio pripao komunistima. Tako su za načelnika općine bili izabrani komunisti u općini Sinj, u općini Trogir, u općini Komiža na otoku Visu i općini Vrboška na otoku Hvaru.

Kad se ima u vidu teror, koji se provodio nad kandidatima i pristašama Stranke radnog naroda, kao i činjenica, da je pravo glasa pripadalo samo onima, što su navršili 24 godine, a da je Partija svoje glavne snage imala baš u redovima omladine, onda su rezultati postignuti na majskim općinskim izborima bila značajan uspjeh Komunističke partije u Dalmaciji. Ti izbori su pokazali, da su široke radne mase bile izvršile ozbiljni zaokret u pravcu prihvatanja politike Partije, da su naponi komunista u radu s masama već bili urodili ozbiljnim plodom.

¹ Kako je šibensko područje bilo obuhvaćeno t. zv. ratnom zonom, režim se zakačio za tu formalnost, spasavajući tako svoje pozicije u općinama Šibenskog kotara.

AKTIVNOST PARTIJE U KULTURNO-PROSVJETNIM I SPORTSKIM DRUŠTVIMA

Uspjeh postignut na općinskim izborima daje Partiji nove snage za još intenzivniji agitaciono-propagandni rad u masama. Istovremeno nosioci režima, nezadovoljni izbornim rezultatima počeli su provoditi još žešći teror nad radnim narodom i njegovim prvoborcima. I bez naročitih razloga ljudi su hapšeni, premlaćivani i odvođeni u koncentracione logore. Rad Partije morao se odvijati u strogoj ilegalnosti. Pa ipak i u takvim uvjetima Partija razvija široku aktivnost na okupljanju masa oko svoje politike. Može se slobodno reći, da Partija u Dalmaciji za čitavo vrijeme svoga postojanja još nikada nije bila razvila tako širok rad u masama, kao u tom periodu.

Poklanjajući posebnu pažnju radu s omladinom, Partija je organizirala razna kulturna, fiskulturna društva i klubove u kojima se okupljala i učila omladina. Stvarani su razni tipovi zadruga, u kojima su okupljani ljudi radi borbe protiv lihvarsko-špekulantske eksplloatacije i sve veće fašističke opasnosti.

U već postojećim društvima i udruženjima Partija je razvila širok agitaciono-propagandni rad i uspjela da preko svojih članova učestvuje u njihovoj upravi.

Pored društava, čiju upravu tokom vremena komunisti uzimaju u svoje ruke, na području Dalmacije postoji niz društava i klubova, koje formira sama Partija. Sirom Dalmacije bili su u to vrijeme poznati radnički nogometni klubovi »Split« iz Splita, »Šibenik« iz Šibenika, »Zmaj« iz Makarske, »Orkan« iz Dugog Rata i drugi, čije su momčadi igrale u crvenim dresovima, u to vrijeme simbol-boji borbe radničke klase.

Odlazeći u druga mjesta, da bi tamo odigrali nogometnu utakmicu, ti klubovi su često davali kulturno-zabavne programe, čiji sadržaj je redovito bio prožet naprednim revolucionarnim idejama. Poslije takvih priredaba obično bi masa izišla na ulicu, svrstavala se u povorku i kroz mjesto klicala borbi radničke klase. Naročito su u to vrijeme bili zapaženi međusobni susreti radničkih klubova »Šibenika« i »Splita«.

Veliku ulogu u okupljanju radničke klase i propagiranju naprednih ideja u Makarskoj i okolnim selima odigrao je radnički sportski klub »Zmaj«. Svi radnici i velik broj ostalih građana bili su njegovi članovi.

»Zmaj« je često gostovao i u mjestima otoka Hvara, Brača i Metkovića. Pored odigravanja nogometnih utakmica »Zmaj« je svojim pjevačkim zborom davao i priredbe, kojima je redovito prisustvovala velika masa građana. Bobbene pjesme, kojima je taj radnički zbor podizao vjeru u bolje dane, narod je učio napamet i sam ih pjevao.

I u selima Makarskog kotara Partija je bila organizirala razna društva, u kojima je okupljala narod i među njim djelovala. Tako je u Vrgorcu bilo formirano tamburaško društvo »Napredak«, u Bristu kulturno-umjetničko društvo »Brist«, u Živogođu kulturno-umjetničko društvo »Naprijed« i druga društva.

Partijska organizacija u Metkoviću bila je organizirala biblioteku s preko 300 raznih naprednih knjiga i brošura. Kad su u Mostaru prikazivani sovjetski filmovi, organizirali su se izleti radnika u Mostar radi gledanja tih filmova.

Na Korčuli je Partija imala odlučan utjecaj u nizu kulturno prosvjetnih i sportskih društava. U Veloj Luci postojalo je pjevačko društvo »Hum«. U njemu su članovi Partije aktivno djelovali i kao članovi uprave određivali u svim važnijim pitanjima smjernice rada društva. Iste pozicije imali su komunisti u nogometnom klubu »Hajduk«. Čitaonica »Seljačke sloge«, bila je potpuno u rukama komunista, pa je HSS-ovci nisu ni smatrali svojom. Ona je bila stjecište članova KP, SKOJ-a i simpatizera. U njoj su razvijane napredne diskusije, slušane vijesti Radio Moskve i t. d.

U Blatu su pozicije Partije u raznim društvima bile još čvršće. Nogometni klub »Zmaj« bio je pod direktnim rukovodstvom KP, a većina njegovih članova bili su članovi KP, SKOJ-a i simpatizeri. U ostalim društvima u Blatu — »Seljačkoj slozi« i »Glazbenom društvu« — komunisti su vodili glavnu riječ.

I u mnogim mjestima na Pelješcu Partija je bila organizirala kulturna, fiskulturna i ostala društva. Tako je Partija razvijala svoju djelatnost u kulturnom društvu »Omladinski klub« u Kuni, nogometnom klubu »Radnički« u Oskorušnu, »Hrvatskoj glazbi« u Potomju, nogometnom klubu »Iskra« u Janjini, »Seljačkoj slozi« u Pijavičini.

U solinskom području Partija je u svojim rukama imala tamburaško društvo »Zrinjski« u Klisu, tamburaško društvo »Sv. Juraj« u Solinu, glazbeno društvo »Sloge« u Kosi. Pored toga postojalo je nekoliko zadruga u čijim su upravama bili isključivo

komunisti. To je bila Potrošačka zadruga u Klisu, Povrtlarska zadruga u Solinu i Stočarska zadruga, zajednička za Klis i Solin.

Partijska organizacija je u Trogiru bila organizirala pjevačko društvo »Kolo«, u kojem je aktivno djelovalo 80 njegovih članova.

Na Hvaru su partijske organizacije skoro u svim selima bile formirale sportske klubove, povezane međusobno u »Hvarsku nogometnu zajednicu«. Formalno pred režimom to je bila neka vrsta hvarskog nogometnog saveza, kroz koji su klubovi igrali utakmice za nogometno prvenstvo otoka. U stvari, klubovi na Hvaru bili su najpogodnija legalna forma okupljanja omladine i njenog odgajanja u naprednom duhu.

U dugim zimskim večerima u prostorijama klubova okupljali su se omladinci i čitali naprednu literaturu, vodili razgovore o SSSR-u, o borbi radnog naroda za bolji život širom svijeta.

Partija naročito nastoji, da u svoje ruke uzme čitaonice, u prvom redu one na selu. Upravu nad čitaonicom Partija u pivom redu koristi za nabavku napredne literature. Nabavljaju se djela Maksima Gorkog, Jack Londona, Emila Zole, a od brošura »Srp i čekić«, »Pečat«, »30 dana« i druga napredna literatura. Čitajući je, omladina je sve više usvajala napredne ideje, koje su je isvakim danom vezivale uz Partiju i njenu politiku.

Kako je Partija vodila borbu za seoske čitaonice, vidi se najbolje iz ovog primjera: u selu Pitvarna na otoku Hvaru komunisti su upravu čitaonice držali u svojim rukama. Zgrada, u kojoj se ona nalazila, bila je vlasništvo jednog nacionaliste. Nacionalisti, koji su bili izgubili pozicije u čitaonici, podgovorili su vlasnika zgrade, da čitaonici dade otkaz. Time je omladini bilo oduzeto mjesto, gdje se ona sastajala. Partija tada pokreće široku akciju za izgradnju nove zgrade za čitaonicu. U roku od šest mjeseci bio je sagrađen veliki dom, u kojemu je pored prostorija za čitaonicu uređena i velika dvorana, u kojoj je omladina davala priredbe i zabavljala se.¹

¹ U to vrijeme u selu Pitvama je za seoskog glavara bio izabran Kokić Mate, rođen 1914. g., a za člana KP primljen 1936. god. Za predsjednika organizacije HSS bio je izabran Duboković Franjo, rođen 1916. god., za člana KP primljen 1936. god. Za predsjednika seoske čitaonice »Pitovski skup«, bio je izabran Kordić Kuzma, rođen 1916. g., za člana KP primljen 1936. god.

I iz ovog primjera najbolje se vidi, kako je Partija funkcije u političkim i javnim ustanovama u pojedinim mjestima uzimala u svoje ruke. Najvažnije od svega jest, da su te funkcije bile izborne i da je sam naroci za njih birao komuniste.

Sličan slučaj bio je u Vrbanju na Hvaru, gdje omladina također nije imala prostorije za čitaonicu. Partija je pokrenula izgradnju velikog kulturnog doma »Matija Ivanić«. Ona je svoju djelatnost razvijala i u društvima, što ih je bio formirao režim. Tako je u mnogim mjestima »Seljačka sloga« bila došla pod odlučujući utjecaj komunista, pa je HSS bio uveo praksu, da ta »svoja« društva raspušta.

Kuda je sve Partija prodirala, da bi izvršila svoj utjecaj, najbolje pokazuje primjer Klisa, gdje je i u crkvenom društvu »Bratovština« Partija osigurala svoje pozicije. Tako je predsjednik »Bratovštine« svaki put, kad se skupština trebala održati, odlazio k sekretaru Mjesnog komiteta da ga pita, kako će nastupiti na skupštini- Sresko načelstvo kasnije je raspustilo društvo »Crkvena bratovština« kao komunističko.

Razumljivo je, da su društva, kojima je rukovala Partija i preko njih provodila svoj utjecaj na mase, bili trn u oku vladajućem režimu. Žandari su redovito upadali u prostorije tih društava, demolirali ih, vršili u njima pretrese i zapljene. Pritom ie bilo ponekad i smiješnih prizora. Tako su žandari, vršeći zapljene, znali zaplijeniti neki običan roman zato, što je imao crvene korice, dok neke druge knjige, zaista napredne sadržine, nisu dirali.

Sreska načelstva često su zabranjivala rad tih društava. Ali Partija se i u takvim prilikama snalazi. Karakterističan ie bio slučaj sportskog kluba »Primorac« u mjestu Vrboski na Hvaru. Kad je Sresko načelstvo zabranilo rad »Primorca«, Partija osniva drugi s novom upravom i novim imenom Sportski klub »Vfboska«. Kad su žandari zabranili i taj klub pod prijetnjom, da se nikakav sportski klub u mjestu ne smije formirati, Partija je organizirala kulturno-ekonomsko udruženje »Seljačko kolo« i preko njega nastavljala rad s omladinom.

Kad je žandarmerija raspustila tamburaško društvo »Zrinjski« u Klisu, Partija osniva novo pod imenom »Petar Kružić«. U Solinu su žandari bili zabranili rad tamburaškog društva, premda je ono nosilo ime »Sv. Juraj«. Partija tada osniva novo pod imenom »Zora«. Tako Partija nije nikada ni za momenat gubila vezu s omladinom, već je uvijek našla način, da je okuplja i s njome radi.

Partija u to vrijeme naročitu pažnju posvećuje širenju svog utjecaja na selo. U tome značajni su bili posjeti radnika iz gradova i varošica selu, kao i posjeti jednog sela drugom. Grupe omladinaca,

koje su isle na selo, često su tamo održavale priredbe naprednog sadržaja, a poznanstva i veze, što su se tako stvarale, pomogle su, da se stvore i prva partijska uporišta u tim selima.

Sreska načelstva dobro su znala, što znače takvi posjeti, pa su uvijek pokušavala da ih onemoguće. Kada to nije bilo moguće postići zastrašivanjem, onda je režim primjenjivao i oštrije mjere. U Omišu je žandarmerija, na primjer, organizatore takvih izleta kažnjavala zatvorom od 10 do 30 dana.

Ali, te posjete i izleti omladine nisu se organizirali samo u lokalnim okvirima. Cesto je Partija organizirala izlete omladine jednog kotara u drugi, pa je tako i u širim razmjerima dolazilo do međusobnog upoznavanja i zbližavanja omladine. U tim prilikama redovito je dolazilo do značajnih manifestacija i istupa, pa se također radala i prva klica borbene solidarnosti i drugarstva omladine čitave Dalmacije. To drugarstvo, stvarano tada u borbi protiv nenarodnih režima, učinilo je kasnije u vrijeme NOB-e, kada se ta omladina ponovo našla zajedno, s puškom u ruci, da su se mnogi našli kao stari znanci i suborci. U nizu takvih posjeta u to vrijeme početkom septembra 1940. godine bila je u Jelsi na Hvaru došla, napredna omladina Makarske. Tom prilikom je odigrana utakmica između radničkog sportskog kluba »Zmaj« iz Makarske i SK »Jelsak«, koja je također bila radnički klub.

Dolazak Makarana i »Zmaja« uvijek je značio događaj za Jelsu i hvarska sela, koja su se —• njih desetak —smjestila u blizoj jelšanskoj okolici. Narod, u prvom redu omladina iz okolnih sela, masovno je u takvim prilikama dolazila u Jelsu-'Poslije utakmice pjevački zbor Makarana dao je priredbu u domu »Jadranske Straže«. Zbor je pored narodnih pjevao i borbene revolucionarne pjesme. Dvorana je bila dupkom puna naroda iz Jelse i okolnih sela, koji je burno pozdravljao Makarane, poslije svake otpjevane pjesme.

Kad je priredba završila, na ulicu je izašla masa. Bobbene pjesme s bine omladina je prenijela na ulicu. Ispred doma »Jadranske straže« formirala se povorka, na koje su čelu. išli komunisti iz Makarske, Jelse i okolnih sela. Povorka je prolazila preko mjesta pjevajući borbene pjesme i kličući Partiji, SSSR-u i borbi protiv fašizma. Tako se išlo prema mjestu, gdje je Makarane čekao brod, da ih povede natrag. Žandari su s uperenim puškama jurnuli na povorku nastojeći da je rastjeraju. Ali povorka je išla naprijed potiskujući pred sobom grupu žandara, koji su još uvijek držali uperene puščane cijevi u čelo povorke.

Kad se brod s Makaranima odijelio od obale, na *njemu se* orila pjesma, a na obali pjesma i poklici. Stisnute pesnice, znak borbenog pozdrava, dizale su se na brodu i na obali sve dotle, dok su se brod i ljudi na njemu mogli vidjeti.

Sukob naroda na čelu s komunistima i žandara na drugoj strani trajao je te večeri u Jelsi do kasno u noć.

Sutradan žandari su uhapsili nekoliko komunista, koji su stajali na čelu povorke. Iz Jelse su bili uhapšeni Palaveršić Ante i Buj Ivan, iz Vrisnika Bojanić Ante, a iz Pitava Duboković Franjo. Uhapšeni komunisti bili su odvedeni u Split i tamo bačeni u zatvor.

PARTIJSKA KONFERENCIJA ZA DALMACIJU 1940. GODINE

Od kraja 1939. pa do augusta 1940. godine, t. j- u vremenu, otkada je bilo izabrano novo rukovodstvo, Partija je u Dalmaciji uspjela da ojača svoje redove i u nizu navrata široko zatalasa radne mase kako u gradu, tako i na selu vodeći ih u žestoke okršaje protiv vladajućeg režima. Stranka radnog naroda u nastaloj situaciji prvom polovinom 1940. godine stagnira, a krajem godine svaka je njena aktivnost potpuno prestala-

Krajem 1939. i prvom polovinom 1940. godine u Dalmaciju često dolaze članovi CK, da bi, pomažući Pokrajinskom komitetu, ubrzali konsolidaciju partijske organizacije. Tako u to vrijeme u Split dolaze Marko Orešković, Rade Končar, Vladimir Bakarić, Ivan Milutinović, Miha Marinko, Boris Kidrič, Sreten Žujović, Ivo Lola Ribar, Tone Tomšič, Vlade Popović i najzad drug Tito. .

2. augusta 1940. godine u Splitu je, u kući braće Amižić u predjelu Sirobuje, održana Pokrajinska konferencija KP za Dalmaciju, kojoj je prisustvovalo 30 delegata. Konferenciji su prisustvovali i drugovi Tito, Marko Orešković i Tone Tomšič.

Nakon podnesenog referata i diskusije govorio je Tito. On je govorio o mjerama, koje je CK poduzeo radi sređivanja stanja, i o daljnjim zadacima u pravcu konsolidacije Partije u Dalmaciji. Konferencija je jednoglasno odobrila mjere, koje su CK KPJ i CK KPH poduzeli u cilju sređivanja stanja u Partiji u Dalmaciji.

U rezoluciji, koju je konferencija donijela, konstatira se, da je Partija u posljednje vrijeme postigla vidne uspjehe u masovnom

političkom radu, da je naročito značajne uspjehe postigla na pro-teklim općinskim izborima, ali da su »svi ti uspjesi daleko ispod onoga, što bi Partija u Dalmaciji mogla postići«.

U rezoluciji je podvučeno, da je »organizaciono stanje u Dalma-ciji zadovoljavajuće«, ali se ujedno i kritizira izvjesna sporost u formiranju partijskih organizacija na principu ćelija. Posebno je bila istaknuta potreba ideološkog rada s partijskim članstvom, čiji nivo u to vrijeme »ne odgovara potrebama Partije«. U rezoluciji se dalje govori, da partijske organizacije moraju naročitu pažnju po-svetiti radu sa ženama i omladinom, a najveću pažnju organiziranju političkih i ekonomskih akcija radničke klase i cjelokupnog radnog naroda, povezujući te akcije s borbom protiv rata, lihvarske pljačke i skupoće.

Konferencija je izabrala novi Pokrajinski komitet u sastavu: Vicko Krstulović, Ivo Amulić, Karla Njegovan, Ivo Lučić Lavčević, Andrija Božanić, Ante Jurlin i Neda Marović.

Takva neposredna pomoć članova CK, a naročito pomoć druga Tita, koji je u svom govoru na konferenciji, a posebno u rezoluciji (koju je on i napisao) ukazao na osnovne zadatke, koji su u to vrijeme stajali pred partijskom organizacijom u Dalmaciji, učinila je, da su partijske organizacije krenule bržim koracima kako u rješavanju svojih organizacionih problema, tako i u svakodnevnom pojačanom političkom radu u masama.

Koncem augusta, neposredno poslije Pokrajinske konferencije, žandari su u Omišu po nalogu rukovodstva HSS-a uhapsili istak-nute članove Partije ing. Ranka Sperca i Petra Perka. Kad su komunisti Omiša saznali za njihovo hapšenje, pozvali su narod, da spriječi njihovo odvođenje u Split. Za kratko vrijeme radne mase Omiša izašle su na ulicu. Otpočele su demonstracije, u kojima je oko 300 ljudi počevši od staraca, žena i djece tražilo, da se uhapšeni puste na slobodu. Žandari su pokušali da na demonstrante otvore vatru, ali je oko njih omladina zatvorila obruč i onemogućila ih u toj namjeri. U momentu, kad se obruč uokolo žandara sve više zatvarao, omladina je iz njihovih ruku otela uhapšene komuniste Ranka Šperca i Petra Perka i otpratila ih do njihovih kuća. U isto vrijeme oko kuća te dvojice komunista narod je računajući s novim hapšenjem, postavio straže. Tako ih se čuvalo danju i noću. Kada je već prošlo nekoliko dana, a žandari se nisu pojavljivali, straža je bila obustavljena, a režim je baš na to i čekao. U novom, iznenad-

nom hapšenju žandari su uhapsili ne samo spomenutu dvojicu, nego i još osam drugih komunista. Uhapšeni su bili odmah sprovedeni u Split, a zatim u Lepoglavu.

Istog dana, kada je bilo izvršeno hapšenje desetorice omiških komunista, žandari su došli u tvornicu tjestenine »Cetina« u namjeri da uhapsu i Jozu Radobolju, člana Mjesnog komiteta Partije Omiš. Još se ranije bila predviđjela mogućnost njegova hapšenja, pa je Partija pozvala radnike, da to onemoguće. Odazivajući se pozivu Partije, radnici nisu dozvolili žandarima ni da uđu u tvornicu. Istovremeno su obavijestili upravu tvornice, da će, ako Radobolja bude uhapšen, obustaviti posao.

Zahvaljujući takvoj solidarnosti radničke klase i njihovoj ljubavi prema članovima Komunističke partije, Jozo Radobolja nije bio uhapšen. O tom slučaju pisao je 1940- godine »Proleter« organ CK KPJ.

Za vrijeme, dok *su* uhapšeni omiški komunisti bili u zloglasnom zatvoru Lepoglavi, narod je u Omišu vodio demonstracije, u kojima je tražio, da se uhapšeni puste na slobodu. U tim demonstracijama naročito se se isticale omiške žene. One su povele i akciju sakupljanja hrane i novca za zatvorene drugove. Takav jedinstven i odlučan stav omiškog naroda prisilio je vlastodršce, da uhapšene nakon, izvjesnog vremena puste na slobodu. Nije se bio vratio ing. Ranko Sperac, kojega je Mačekov režim u kapitulaciji Jugoslavije bio izručio ustašama, a ovi ga ubili.

DEMONSTRACIJE OD 1. SEPTEMBRA

Prvog septembra 1940. godine, na godišnjicu napada Hitlerove Njemačke na Poljsku, Komunistička partija Dalmacije povelala je narod u demonstracije protiv fašizma.

Prvoseptembarske demonstracije Partija je organizirala u većini gradova i sela Dalmacije i u njima učestvuju velik broj antifašistički raspoloženih građana, naročito omladine. Za vrijeme ovih demonstracija, naročito u gradovima, došlo je do žestakih isukoba između demonsternata na jednoj i policije i žandara na drugoj strani.

U Solinu je u demonstracijama učestvovalo preko 1.500 ljudi. Narod je u povorci išao kroz ulice Solina, pjevao borbene pjesme

i klicao parole: »Dolje fašizam«, »Dolje potpaljivači rata«, »Živjela KP, dosljedan borac protiv fašizma«.

Kod zgrade tadašnjeg Sokolskog doma demonstrante je dočekala grupa žandara' i tražila, da se razidu. A kad je narod nastavio klicati borbi protiv fašizma, ne osvrćući se na intervenciju, žandari su počeli pucati u zrak. Tada se masa počela razilaziti.

Već idućeg dana žandari hapse dvadesetak solinskih demonstranata, odvođe ih u Split i bacaju u policijske zatvore. Nakon dvomjesečnog tamnovanja u Splitskim zatvorima Solinjani stupaju u štrajk gladu. Štrajkovali su u znak protesta, jer po zakonu zatvorenik u policijskom zatvoru nije smio ostati više od mjesec dana. Policija je bila primorana da zatvorenike prebaci u sudske zatvore. Kad su uhapšeni Solinjani bili sprovedeni u sudski zatvor, pred vratima zatvora dočekala ih je velika masa naroda iz Splita i Solina. Prisutni narod pozdravljao je uhapšene demonstrante i dovikivao im, da ustraju u borbi. Poslije osam dana provedenih u sudskim zatvorima Solinski su demonstranti pušteni na slobodu.

U Šibeniku su u noći uoči 1. septembra bile po zidovima ispisane parole protiv rata i fašizma. Dok su se pisale parole, grad je bio zamračen, jer su komunisti preko voda visokog napona prebacili uže i tako izazvali kratki spoj. U mraku je policija teško izlazila nakraj s ispisivačima parola.

Prvog septembra uveče, oko 8 sati, na Poljani u centru grada počeli su se skupljati demonstranti. Uskoro zatim čuli su se poklici: »Dolje potpaljivači rata«, »Dolje fašizam«. Demonstrantima se začas pridružila masa građana. Velika povorka kličući antifašističke parole i pjevajući borbene pjesme krenula je s Poljane kroz Kalelargu, spustila se na obalu i išla njom, ponovno se vrativši na Poljanu. Demonstracije šibenskih antifašista trajale su do u kasnu noć.

Demonstracije su vodene i u drugim predjelima sjeverne Dalmacije. Tako je u septembarskim antifašističkim demonstracijama u Zatonu, Vodicama, Betini, Tribunju, Prvić-Luci, Šepurini, Zlarinu, Krapnju, Preku, u Velikom i Malom Ižu učestvovalo nekoliko hiljada ljudi. U Biogradu n/m povorka od 350 ljudi, žena i omladine prošla je preko cijelog grada, izvikivala parole protiv fašizma i rata i pjevala revolucionarne pjesme.

Odmah po demonstracijama žandari su u Šibeniku uhapsili komuniste Petra Grubišića, Danu Rončevića i Mariju Novak. U

Zatonu bili su uhapšeni Petar Bilušić, Fabo Mrša i Mate Mrša, a u Krapnju Marko Milutin, Ljubo Gović, Marko Vujević i Rudolf Tanfara. Uhapšeni komunisti iz Šibenika i Krapnja, osim dvojice, bili su odvedeni u Lepoglavu, gdje su ostali četiri mjeseca, a zatim pušteni. Drugi uhapšeni komunisti izdržali su zatvor u Šibeniku i pušteni krajem godine.

Veliku antifašističku demonstraciju Partija je 1. septembra bila organizirala i u Dubrovniku. Uveče oko 8 sati dubrovačko se radništvo okupilo na Stradunu, a zatim, čim su pali prvi poklici protiv rata, skupoće i fašizma, njima se priključila i većina građana.

Okupljenoj masi govorili su s Orlandova stupa komunisti Bruno Radeljević i Martin Klarić. Demonstracije dubrovačkog naroda protiv fašizma trajale su sve do pola noći, nakon čega se masa razišla. Već idućeg dana policija je pohvatila i odvela u zatvor 13 dubrovačkih komunista. Nakon desetak dana oni su bili pušteni na slobodu, osim Bruna Radeljevića i Martina Klarića, koji su odvedeni u zloglasni zatvor Lepoglavu. U danima rasula bivše države, Bruna Radeljevića predala je Mačekova policija ustašama, koje su ga mučki ubili.-

U Makarskoj su uoči 1. septembra bile ispisane parole: »Dolje fašizam«, »Borimo se za mir, za savez sa SSSR-om« i druge. A na sam dan izbile su velike demonstracije, u kojima je narod Makarske klicao parole protiv fašizma i optuživao vladu zbog liferovanja hrane potpaljivačima rata. I tamo su poslije demonstracija žandari hapsili komuniste, među njima i Vida Mihaljevića istaknutog komunistu Makarskog Primorja, koji je odveden u Lepoglavu i tamo ubijen.

U Komiži na otoku Visu u demonstracijama povodom godišnjice početka rata učestvovalo je nekoliko stotina ljudi iz Komiže i obližnjih sela. Demonstranti su išli u povorci kroz Komižu, noseći transparente s parolama: »Dolje potpaljivači rata«, »Dolje fašistički pomagači«, »Dolje ratni špekulanti«, »Živjela Komunistička partija Jugoslavije«, »Živio SSSR«. Žandari su jurnuli na povorku uperivši bajonete na demonstrante. Demonstranti, koji su bili na čelu, hvatali su bajonete golim rukama, potiskujući pred sobom žandare, koji se na kraju povlače u kasarnu. Dotle se je narod okupio na mitingu na kojem je govorio istaknuti komunist u Komiži Andrija Božanić. On je održao govor, u kojem je napao vladu, što pomaže fašizam. Govorio je protiv skupoće i rata, za savez sa SSSR-om,

za okupljanje masa u narodni front borbe protiv fašizma, što je prisutna masa oduševljeno pozdravila.

Tek kasno uveče, kad se većina demonстранata bila razišla izašlo je na ulicu nekoliko križara frankovaca, koji su zajedno s žandarama napali grupu omladinaca komunista. U tučnjavi žandari su ranili komunista Marjana Petrića i pohapsili izvjestan broj demonстранata. Otada se nekoliko istaknutijih komunista Komiže povuklo u ilegalnost, među njima i Andrija Božanić, koji nešto kasnije postaje član Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju.

U mjestu Grohotama na otoku Šolti u demonstracijama od 1. septembra učestvovalo je oko 200 ljudi. Poslije demonstracija žandari su uhapsili i zatvorili šestoricu komunista.

U Splitu je u demonstracijama od 1. septembra učestvovala velika masa građana predvođenih komunistima. Povorka demonстранata prošla je glavnim ulicama, izvikivala parole protiv rata i fašizma, klicala Komunističkoj partiji i pjevala borbene pjesme-

Najpopularnija pjesma u tim demonstracijama protiv fašizma bila je pjesma Narodnog fronta: »Budi se Istok i Zapad«. Ta pjesma čula se u to vrijeme posvuda. Nju je pjevala omladina pri povratku s posla, na šetnji, u svom klubu, čitaonici. Njen borbeni ritam i još borbeniji sadržaj ulijevali su strah u kosti fašističkim uljezima i njihovim domaćim agentima. Narod je u pjesmi pjevao protiv crnih košulja, opominjao ih, da će biti satrveni, ako se usude stupiti na naše tlo.

Poslije demonstracija policija je u Splitu uhapsila nekoliko istaknutih komunista. Pored toga vlasti su zatvorile i Radnički dom URS-a.

Kao odgovor na takve postupke vlastodržaca Partija organizira generalni štrajk, Tada nastaju još masovnija hapšenja. Desetine uhapšenih komunista bilo je bačeno po tamničkim kazamatima, a velik broj odveden je i interniran u Lepoglavu. Među njima bili su istaknuti komunisti Duško Mrduljaš, Petar Cević, Armando Paparella, Ivo Senjanović, Zlata Šegvić, Ružica Markotić, Josip Treursić, Ante Treursić, Ivan Sirišćević, Niko Podrug i drugi.¹ Odgovarajući na nova hapšenja, radništvo stupa u novi generalni

¹ Duška Mrduljaša i Petra Cevića Mačekov režim je izručio ustašama, koje su ih likvidirale, Ivo Senjanović i Ružica Markotić ostali su na životu, dok su drugi splitski komunisti bili u ćelijama Lepoglave umoreni gladu.

štrajk. Tih dana vlasti poduzimaju i druge mjere, da bi razbile radničke redove. Tako je režim pokušao da obalnim radnicima, u to vrijeme najrevolucionarnijem dijelu radničke klase u Splitu nametne organizaciju HRS-a. Radništvo Splita tada stupa u treći generalni štrajk za redom.

Na zatvaranje Radničkog doma u Splitu i radništvo Solinskog industrijskog bazena odgovorilo je štrajkom. Štrajk je otpočeo 10. septembra. Radnici su preko noći blokirali sve putove, koji vode prema Splitu. Oni su to učinili sprečavajući seljake, da nose svoje proizvode na splitsku pjacu. 18. septembra izbio je u Solinu novi štrajk. To je bio štrajk solidarnosti s obalnim radnicima, koji su u to vrijeme štrajkovali u Splitu. Radnici u Solinu zatvorili su vodovod, koji Split snabdijeva vodom, dok su drugi dizali tračnice lokalne industrijske željeznice.

Neprekidni sukobi s režimom, hapšenja i zatvaranja radnika, bili su podigli njihov revolucionarni duh do mjere, kad su bili spremni na svaku akciju. U takvoj situaciji nisu mjerili, koliko neka akcija koristi njihovoj borbi. Tako je na primjer, zatvaranje vodovoda moglo samo umanjiti simpatije, koje su radnici Solina imali u narodu Splita. Usto počelo se ići u štrajk i onda, kad za to nisu postojali naročiti razlozi— Centralni komitet KPH-e ocijenio je tada takvu politiku kao politiku istrčavanja.

Vlada Cvetković—Maček sistematski je, iz dama u dan, ograničavala ono malo demokratskih sloboda, koje raniji režimi nisu bili dospjeli ukinuti. Tako je 31. decembra 1940. godine zabranjen rad URS-ovih sindikata. Zabranjivanjem URS-ovog sindikata radnicima je bila oduzeta i-posljednja mogućnost legalne borbe protiv surove kapitalističke eksploatacije.

U 1940. GODINI ŠIROKE NARODNE MASE USVAJAJU POLITIKU PARTIJE

U drugoj polovini 1940. godine Hrvatska seljačka stranka je u narodu Dalmacije već u velikoj mjeri bila izgubila svoje pozicije. Uz tu stranku bio je još vezan dio dalmatinske buržoazije, naročito krupniji trgovci, kojima je išla u račun špekulacija artiklima pre-

hrane. Na selu su uz HSS još čvrsto stajali imućniji seljaci, koji su u prihvaćanju političkih koncepcija Partije sa strane masa vidjeli opasnost po svoje vlastite interese. Organizacije HSS, koje su ranijih godina bile formirane u većini gradova i sela u Dalmaciji, počele su se naglo raspadati. Karakterističan primjer raspadanja HSS-ovih organizacija bilo je njihovo raspadanje na otoku Hvaru. Krajem septembra na Hvar je došao Pernar, da obiđe HSS-ove organizacije. U selima je, zajedno sa predsjednikom Kotarske organizacije. Jurjem Milašić-Badalom sazivao zborove. Narod je došao na te zborove i napao politiku HSS-a. Naročito oštro istupali su komunisti. Oni su tu, na zboru, razgoltili politiku HSS-a, koja je narodu obećavala slobodu i bolji život, a dala mu koncentracione logore i pokvareni kruh. Pernaru su postavljena pitanja: zašto vlada izvozi životne namirnice fašističkoj Njemačkoj, dok naš narod jede pokvareno brašno. Komunist Kuzma Kordić na zboru u selu Pitvama, postavio je Pernaru pitanje: »Odgovorite mi, za koga je Maček stvorio koncentracione logore?« Narod je podržao istup komunista glasno odobravajući njihova izlaganja. Pernar je, videći situaciju, prekinuo zborovanje i napustio Hvar.

Tako su se organizacije HSS-a u selima, gdje su bili održani zborovi, i formalno raspale tu na zboru. Glas o sukobu naroda i HSS-ovih prvaka na zborovima u Jelsi, Vrisniku i Pitvama pospješio je opći raspad organizacije HSS-a na otoku Hvaru. Na sličan način raspadale su se organizacije HSS-a i na ostalim područjima Dalmacije.

Na domaku je već bila zima 1940.—1941. Narod je sa strahom očekivao tu zimu, bez živežnih namirnica. Nenarodni režim, ispunjavajući svoje obaveze prema Hitleru, izvezio je i dalje hranu fašističkoj Njemačkoj. Dotle je narodu za kruh umjesto pšeničnog dijeljeno pokvareno kukuruzno brašno.

U Omišu su komunisti odbornici na sastancima općinskih vijeća napadali režim, koji hranu izvozi fašistima, a narod ulazi u zimu bez osnovnih sredstava za život. Prisutni narod na vijećničkoj galeriji burno je pozdravljao takva istupanja odbornika komunista.

Kad je omladina u Veloj Luci na Korčuli početkom 1941. godine organizirala pokladnu povorku, u njoj je ismijavala vlast. Između ostalog, u povorci je bila nošena glava kruha umješena od pokvarenog kukuruznog brašna. Kraj nje je pisalo: »Sa ovim je završena narodna borba.«

U takvim političkim previranjima, u uvjetima svakodnevnih sukoba narodnih masa s režimom Cvetković—Maček išlo se u susret novim sudbonosnim događajima za našu zemlju, događajima, u kojima će i radni narod Dalmacije ispisati najsvjetlije stranice svoje borbene historije.

ODJEK SKLAPANJA TROJNOG PAKTA U NARODU DALMACIJE

25. marta 1941. vlada Cvetković—Maček sklopila je Trojni pakt s fašističkom Njemačkom i Italijom. U svojoj večernjoj emisiji od 27. marta Radio Beograd je javljao o velikim demonstracijama beogradskog naroda protiv sklapanja Trojnog pakta.

Još iste večeri sastao se Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju, da bi raspravio o događajima u Beogradu. Donesena je odluka, da se sutra, 28. marta, demonstracije protiv Trojnog pakta organiziraju i u Dalmaciji.

Partijska organizacija Splita izvršila je još iste večeri pripreme za demonstraciju- 28. marta uvečer na Narodnom trgu su se okupili članovi Partije, njeni simpatizeri i jedan dio rodoljubivog građanstva. Kada su počeli padati prvi povici protiv pakta i fašizma, * demonstrantima, su se počele priključivati nove grupe građana- U parolama, koje su demonstranti izvikivali, tražilo se raskidanje Trojnog pakta i savez sa SSSR. Policija je pokušala da spriječi demonstracije, a kada joj to nije uspjelo, bila je dovedena i vojska. Iz mase se tada prolamaju poklici: »Živjela narodna vojska!« Vojnici su odbili naređenje, da rasture masu, oni ulaze među demonstrante i s njima zajedno kreću kroz grad. Demonstrantima se priključila i vojnička glazba, koja je u tom momentu naišla ulicom.

Poslije demonstracija na Narodnom trgu povorka je pošla na obalu, a zatim krenula Marmontovom ulicom. Na čelu povorke išla je vojnička glazba, a za njom ogromna masa ljudi izvikujući parole i pjevajući borbene pjesme. Narod Splita je u demonstracijama izražavao svoje borbeno raspoloženje i spremnost, da brani zemlju od najezde fašizma.

U druga mjesta Dalmacije direktiva za demonstracije je stigla, kad je Trojni pakt bio već srušen. Ali narod je našao načina,

eda raspoloženje, *stvoreno* potpisivanjem Trojnog pakta javno ispolji. Tako se, kad je Simovićeva¹ vlada nekoliko dana kasnije zaključila pakt prijateljstva sa SSSR — u manifestacijama naroda — klicalo protiv vlade Cvetković—Maček, koja je bila sklopila Trojni pakt.

U manifestacijama, koje su tada bile održane u selima otoka Brača, klicanjem se pozdravljao novostvoreni pakt sa SSSR-om i uzvikivale parole ogorčenja i prijetnje organizatorima Trojnog pakta. Takvo raspoloženje naročito je bilo došlo do izražaja u mjestu Sutivanu, gdje je u noćnoj manifestacionoj povorci učestvovao čitav narod toga mjesta.

PROGLAS CENTRALNOG KOMITETA KPJ ZA OBRANU ZEMLJE

Prvoga aprila 1941. godine novoformirana vlada generala Simovića provela je u vezi sa situacijom, nastalom poslije rušenja Trojnog pakta, vojnu mobilizaciju. Mogao se svakog časa očekivati napad fašističkih trupa na našu zemlju.

U to vrijeme u Dalmaciji su, pored drugih manjih jedinica, bile stacionirane i dvije divizije jugoslavenske vojske. Jedna od njih, Jadranska divizija, bila je raspoređena na sektoru Knina, a druga, Dinarska divizija, nalazila se u gradu Sinju. Većina novomobiliziranog ljudstva u Dalmaciji ulazila je u sastav tih divizija popunjavajući njihove jedinice.

Računajući s eventualnim napadom fašističkih država na našu zemlju i mogućnošću talijanskog prodora iz pravca Zadra, puku/I Jadranske divizije zaposjeli su početkom aprila strateške položaje na prostoru Benkovac—Obrovac. Tako su jedinice 11. i 54. pješadijskog puka bile raspoređene na položaju Zemunik—Debelo brdo—Kurvin, a jedinice 83. pješadijskog puka Jadranske divizije zaposjele su položaje u rajonu Kistanje.

Centralni komitet KPJ izdao je proglas, u kojem pozivlje komuniste i sve rodoljubive snage, da stupe u obranu svoje zemlje. Pozivu

¹ Uslijed revolta, koji je nastao u narodu poslije sklapanja Trojnog pakta, vlada Cvetković—Maček primorana je da podnese ostavku. Formirana je nova vlada ria čelu s generalom Simovićem.

Centralnog komiteta spremno su se odazvali komunisti Dalmacije, čak i oni, koji nisu bili dobili vojni poziv. Komunisti, su s oduševljenjem napuštali svoje domove i odlazili da se svrstaju u vojne redove. Oduševljenje komunističkih prenosilo se i na ostale građane, pa su se mnogi rodoljubi, iako nisu dobili poziv, javljali u vojne jedinice. U mnogim mjestima, iz kojih su odlazili mobilizirani vojnici, došlo je do manifestacija, u kojima je narod izražavao spremnost da brani zemlju od fašizma.

U Makarskoj je 2. aprila 1941. u pristaništu, odakle su odlazili mobilizirani vojnici, došlo do velikih manifestacija za obranu zemlje. Masa građana i oko 300 mobiliziranih vojnika klicali su savezu sa SSSR-om i borbi protiv fašizma. Ali je i ovog puta došlo do oštrog sukoba sa žandarima, koji su pokušali rastjerati masu. U tučnjavi, koja je nastala pred parobrodom, mnogo je ljudi bačeno u more. Mobilizirane vojnike iz sela Makarskog Primorja do Metkovića prevezio je parobrod »Bled«. Kad je brod pristao u Gracu, i tu je ponovno došlo do oduševljenih manifestacija. U Metkoviću je mobilizirane vojnike dočekala žandarmerija i nekoliko odreda vojske s puškama. Te iste večeri mobilizirani vojnici su uz pratnju naoružanih žandara bili provedeni u Mostar. Pri izlasku s perona ponovno je došlo do manifestacija, u kojima se klicalo SSSR. Komunističkoj partiji i borbi protiv fašizma.

U Splitu su omladinci skojevci odlazili u vojnu komandu i tražili, da budu primljeni u vojsku, ali su tamo bili odbijeni izgovorom, da nemaju vojni poziva.

Na Korčuli je partijska organizacija izdala letak, u kojem se pozivaju vojni obveznici, da se odazovu mobilizaciji i stupe u vojsku radi obrane zemlje

PARTIJSKA ORGANIZACIJA DALMACIJE U DANIMA PRED POČETAK RATA

Komunistička partija u Dalmaciji bila je u to vrijeme potpuno preobrazila svoj lik. Nije to više bila organizacija iz onih godina, kad su njeni redovi bili razjedani oportunistom i grupaštvom. Sada je to bila na principu ćelija čvrsto organizirana partija, s jedinstvom volje i akcije njenih članova. To je bila organizacija, koja je za

sobom imala period teškog ilegalnog rada — posebno onog iz vremena surove vladavine režima Cvetković—Maček. Kroz taj period bila su stečena iskustva od neocjenjivog značaja za daljnju borbu. Partijski kadrovi bili su se prekalili u svakodnevnim okršajima s velikosrpsko-mačekovskom policijom i žandarmerijom. Ti kadrovi postali su sposobni da rukovode i najtežim oblicima borbe.

Partijsko članstvo u štrajkovima i demonstracijama bilo se već priviklo na žandarske bajonete i krv. Ono je u toj borbi bilo visoko izdiglo svoj revolucionarni borbeni duh. Pored toga, Partija je u to vrijeme bila povećala i broj i veličinu svojih organizacija, stvorivši ih i u nekim predjelima i mjestima, gdje ranijih godina nisu postojale.

BROJ PARTIJSKIH ORGANIZACIJA I NJIHOVIH RUKOVODSTAVA U DALMACIJI U DANIMA RASPADA BIVŠE DRŽAVE

U Dalmaciji je u danima fašističkog napada na našu zemlju broj partijskih organizacija, njenih članova i rukovodećih partijskih foruma bio sljedeći:

»SJEVERNA DALMACIJA«¹

Na području sjeverne Dalmacije radom partijskih organizacija i njihovih foruma rukovodio je Okružni komitet KPH u sastavu od sedam članova.

U gradu Šibeniku radilo je devet partijskih organizacija sa oko 60 članova KP. Ovim organizacijama rukovodila su dva Rajonska komiteta, svaki od po tri člana. Njihov rad objedinjavao je Mjesni komitet KP Šibenik, koji je brojio šest članova. Uz članove KP u Šibeniku je postojalo i oko 150 kandidata i članova SKOJ-a.

¹ Podaci uzeti iz organizacionog elaborata Historijske komisije Kotarskog komiteta KP Šibenik.

U Vodicama je postojalo šest osnovnih partijskih organizacija s ukupno 30 članova KP. Radom tih organizacija rukovodio je Mjesni komitet Vodice, u kojemu je bilo sedam članova. U Zatonu je djelovalo 5 partijskih ćelija sa ukupno 26 članova KP. Ćelijama je rukovodio Mjesni komitet KP u sastavu od 6 članova.

U Prvić-Luci i Prvić Sepurini postojalo je šest osnovnih organizacija s ukupno 27 članova KP. Njihovim radom rukovodio je Mjesni komitet Sepurina.

U Tribunju radile su tri- osnovne organizacije KP s ukupno 12 članova. Njihovim radom rukovodio je Mjesni komitet Tribunj od pet članova.

U mjestu Zlarinu postojala je -jedna partijska organizacija od tri člana i u Betini partijska organizacija od pet članova.

U Drnišu je postojala jedna partijska organizacija sastavljena od osam članova, a u Siveriću također jedna partijska organizacija, u kojoj je bilo šest članova KP.

Na terenu kotara Knin postojala je samo jedna ćelija, i to u mjestu Kninu. U toj ćeliji bilo je pet članova KP. Pored toga u Kninu je postojala skojevska organizacija od osam, a u Promini od šest članova SKOJ-a.

Na području Biograda n/m radom partijskih organizacija rukovodio je Kotarski komitet KP Biograd- U samom Biogradu postojalo je pet partijskih ćelija s ukupno 23 člana KP. Partijske organizacije, postojale su i u mjestima: Tkon, Galovci, Pakoštan, Pašman i Eilip-Jakov. U svim tim organizacijama bilo je ukupno 57 članova KP. U tim mjestima djelovale su i organizacije SKOJ-a sa ukupno 70 članova. Kotarski komitet KP Biograd držao je vezu i pomagao rad partijske organizacije u mjestu Jagodnji, a također i rad partijske organizacije XI. pješadijskog puka u Benkovcu.

U kotaru Preko postojalo je sedam partijskih organizacija i to šest u Velikom i Malom Ižu i jedna, u mjestu Ugljanu. U tih sedam organizacija radilo je ukupno 47 članova KP. Tim organizacijama rukovodio je Kotarski komitet Preko. U Velikom i Malom Ižu postojali su i mjesni komiteti KP. Partija je na ovom području imala oko 150 simpatizera, s kojima se organizirano radilo, dok kandidata za članove KP nije bilo.

SREDNJA DALMACIJA

U Splitu je postojalo 11 partijskih ćelija, u kojima je djelovalo 115 članova KP. Ćelijama su rukovodila tri rajonska komiteta. Rad rajonskih komiteta objedinjavao je Mjesni komitet KP Split.

U Solinu i u selima Solinskog industrijskog bazena postojalo je 16 partijskih organizacija s ukupno 68 članova KP. Osnovnim organizacijama rukovodio je Mjesni komitet KP Solin. Pored članova KP na ovom području bilo je i 56 kandidata i oko 180 simpatizera, koji su bili organizirani i radili po grupama.

U Trogiru je djelovalo pet partijskih ćelija, u kojima je bilo 48 članova¹ KP. Organizacijama je rukovodio Mjesni komitet Trogir, sastavljen od devet članova- Bilo je i 11 kandidata i 9 simpatizerskih grupa, u kojima je radilo 48 članova.

Na području Zrnovnice postojalo je šest partijskih ćelija sa 29 članova KP. Ćelijama je rukovodio Mjesni komitet Žrnovnica.

U Kaštelima je radilo 14 partijskih ćelija sa 92 člana KP. ćelijama je rukovodio Mjesni komitet KP Kaštela, sastavljen od šest članova. Osim članova Partije na ovom području radilo je oko 40 kandidata i oko 120 simpatizera Partije.

U Omišu su postojale četiri ćelije, u kojima su bila 64 člana KP. Ćelijama je rukovodio Mjesni komitet KP Omiš.

Na području kotara Sinj postojalo je sedam partijskih organizacija sa 33 člana KP. Organizacijama je rukovodio Kotarski komitet KP Sinj, u kojemu je bilo osam članova.

Na otoku Hvaru postojalo je 16 partijskih organizacija, u kojima je radilo 108 članova KP. Organizacijama je rukovodio Kotarski komitet KP Hvar.

Na Braču su postojale tri partijske organizacije i u pojedinim mjestima partijska uporišta. Ukupno je bilo organizirano 43 člana KP. Organizacijama su rukovodila dva sektorska rukovodstva-

Na otoku Visu, postojalo je 10 partijskih ćelija s ukupno 62 člana KP. Ćelijama je rukovodio Mjesni komitet KP Komiža, a ćelijama na Biševu tamošnji Mjesni komitet.

Na otoku Šolti djelovala je jedna partijska organizacija od 7 članova. Njom je rukovodio sekretar Ante Vidan.

JUŽNA DALMACIJA

Na terenu kotara Makarske postojalo je 30 partijskih ćelija, u* kojima su djelovala 193 člana KP. Ćelijama je rukovodio Okružni komitet KP Makarska. Na ovom području pored članova postojao je 131 kandidat i 599 simpatizera KP, koji su bili organizirani i radili po grupama.

Na području Imotske Krajine djelovale su dvije partijske organizacije u kojima je bilo 8 članova KP.

Na području kotara Metković postojalo je 6 partijskih ćelija, s ukupno 37 članova KP. Ćelijama je rukovodio Kotarski komitet KP' Metković.

Na poluotoku Pelješcu postojalo je 6 partijskih ćelija, u kojima su radila 33 člana KP. Ćelijama je rukovodio Poluotočki komitet KP' Pelješac. Pored članova KP djelovalo je 20 kandidata i oko 50 simpatizera KP.

Na otoku Korčuli postojalo je 12 partijskih ćelija, u kojima je radilo 59 članova KP. Ćelijama je rukovodio Kotarski komitet KP* Korčula.

U gradu Dubrovniku postojalo je pet partijskih ćelija, u kojima je bilo 20 članova KP. Ćelijama je rukovodio Mjesni komitet KP' Dubrovnik. Jedna partijska ćelija sa 4 člana djelovala je u mjestu 2upi Dubrovačkoj.

Svim tim organizacijama i partijskim forumima u Dalmacija rukovodio je Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju.